

Mötas av hinder

**diskriminerings
ombudsmannen**

- en analys av upplevelser av diskriminering
som har samband med diskrimineringsgrunden
funktionsnedsättning

Författare: Kristina Engwall
DO:s ärende LED 2012/236
Rapport 2014:2

Diskrimineringsombudsmannen (DO)
Myndigheten för delaktighet (MFD)
© DO och MFD
R7 2014
Tryck TMG Tabergs, Taberg, 2014

Mötas av hinder

- en analys av upplevelser av diskriminering
som har samband med diskrimineringsgrunden
funktionsnedsättning

Förord

Denna rapport har framställts av forskaren Kristina Engwall, docent i historia och forskningsledare med inriktning mot funktionshinder på FoU Södertörn, på uppdrag av Diskrimineringsombudsmannen (DO) och Myndigheten för delaktighet (MFD). I DO:s uppdrag ingår att sprida kunskap om och synliggöra strukturer som kan vara ett hinder för lika rättigheter och möjligheter. Även i MFD:s uppdrag, som syftar till att öka möjligheterna för alla att vara delaktiga i samhället, ingår att identifiera och undanröja hinder som personer med funktionsnedsättning möter i samhället. Denna rapport är med andra ord ett resultat av DO:s och MFD:s långsiktiga satsning på att synliggöra dessa hinder.

I rapportens inledande delar beskrivs den historiska utvecklingen av en successiv uppbyggnad av lagskydd, sanktionsmöjligheter, tillsynsmyndigheter och hur synen på funktionsnedsättningar förändrats över tid. Nu står vi inför nästa milstolpe. Från och med den 1 januari 2015 införs bristande tillgänglighet som en ny form av diskriminering i diskrimineringslagen. Lagändringen är tänkt att komplettera och stärka de lagar och andra regler som redan finns om tillgänglighet. Även om det lagskydd som nu införs innehåller många undantag är den onekligen ett steg framåt i rätt riktning mot ett samhälle där fler kan vara delaktiga.

Men framgången har inte kommit av sig själv. Kampen för tillgänglighet har förts enträget av många organisationer i det civila samhället under många år. Kristina Engwall beskriver hur många av anmälningarna inom denna kategori gjorts som en del av en strategi för att åstadkomma en samhällsförändring. Kampen för tillgänglighet är kanske det tydligaste exemplet vi har i Sverige på hur anmälningar om diskriminering bidragit till att synliggöra problemet, sätta frågan på den politiska agendan och skapa ett tryck underifrån på regering och myndigheter. Det visar att anmälningarna i sig kan göra skillnad.

Kristina Engwall har identifierat olika mönster i upplevelserna av diskriminering som har samband med funktionsnedsättning. Ett av dessa mönster går i linje med upplevelser av diskriminering som har samband med även andra diskrimineringsgrunder och handlar om att inte bli bemött för den du är utan att tillskrivas negativa stereotypa egenskaper. Personer som diskrimineras behöver inte göra det med flit. Omedvetna och oreflekterade föreställningar kan leda till oavsiktliga handlingar som diskrimineras. Normer om funktionsförmåga gör att vi brister i bedömningen av individers förutsättningar och behov. Konsekvenserna blir

stora och påtagliga om det drabbar samma personer gång på gång. Det är allas vårt ansvar att motverka detta.

För att veta vad vi ska förändra behöver vi bättre förstå hur diskriminering kommer till uttryck och vad som påverkar upplevelsen av diskriminering. Den här studien är, tillsammans med annan forskning inom området, ett viktigt kunskapsunderlag för DO, MFD och andra aktörer för att bättre förstå och kunna motverka diskriminering som har samband med funktionsnedsättning.

Johanna Kumlin (utredare) vid DO samt Josefine Gustavsson (utredare), Anna Dahlberg (utredare) och Arvid Lindén (Chef för Avdelningen för kunskap och riktlinjer) vid MFD har lämnat synpunkter på utkast av rapporten. Men innehållet, analysen och slutsatser av analysen som redovisas i rapporten ansvarar författaren Kristina Engwall för.

Agneta Broberg
Diskrimineringsombudsman

Anne Holm Gulati
Generaldirektör,
Myndigheten för delaktighet

Innehåll

Sammanfattning	8
Inledning	13
Från HO till DO.....	14
Funktionshinder som diskrimineringsgrund.....	17
Modeller för att definiera funktionshinder	19
Metod	21
DO-anmälningar som källmaterial	22
DO-anmälningarnas innehåll	24
Okunskap och fördomar	25
Nekande till att använda hjälpmedel.....	32
Nekat stöd trots diagnos/funktionsnedsättning	36
Hur definierar anmälarna funktionshinder?	44
Varför DO-anmälan?	47
DO-anmälan - vad ska den leda till?	55
Slutreflektion	59
Upplevda hinder relaterade till funktionshinder	61
Hur funktionshinder beskrivs i DO-anmälningarna.....	64
Intersektionalitet.....	66
Anmälningarna som vittnesbörd	67
Litteraturförteckning	68

Sammanfattning¹

Rapporten redovisar en analys av anmälningar om diskriminering som har samband med diskrimineringsgrunden funktionsnedsättning. Rapportens syfte är att visa på mönster i de anmälda upplevelserna av diskriminering, med fokus på vad personer med funktionsnedsättningar upplever för hinder i det svenska samhället.

Rapporten visar att det finns mönster i orsakerna till upplevelsen av diskriminering. Några av dessa är

- att människor handlar utifrån negativa stereotypa föreställningar och okunskap om personer med funktionsnedsättning eller om olika typer av funktionsnedsättningar
- bristande tillgänglighet och avsaknad av stöd eller hjälpmedel
- att anmälarna inte får tillgång till de rättigheter eller stöd som de anser sig ha rätt till.

En annan återkommande upplevelse är att hinder uppstår när personer med funktionsnedsättning nekas att använda de hjälpmedel som de behöver, som exempelvis i skolan. Flera olika mönster kan återfinnas i en och samma anmälan och går ibland delvis in i varandra.

Rapporten visar även att föreställningar om flera diskrimineringsgrunder än funktionsnedsättning ofta samverkar i de anmälda händelserna. Exempelvis kan föreställningar om kön eller moderskap spela en betydande roll när socialtjänsten utreder föräldraförmågan hos mödrar med funktionsnedsättning. Det är därmed viktigt att ha i åtanke att flera diskrimineringsgrunder än funktionsnedsättning kan ha inverkan på de anmälda händelserna.

Rapporten bygger på en kvalitativ analys av samtliga 485 stycken anmälningar som inkom till DO under 2012 och som har samband med diskrimineringsgrunden funktionsnedsättning. Det utgör ungefär en tredjedel av alla anmälningar som inkom till DO samma år. Analysen omfattar alla ärenden under denna period oavsett DO:s bedömning om anmälan omfattas av diskrimineringslagen eller ej.

1. Sammanfattningen är skriven av Johanna Kumlin, utredare på DO.

Okunskap och fördomar

Ett mönster som kan utläsas ur anmälningarna rör upplevelser av att mötas av okunskap och fördomar. Det handlar om upplevelser av att bli tillskriven nedsättande kollektiva föreställningar om funktionsnedsättning.

Anmälare kan exempelvis beskriva att deras funktionsnedsättning innebär dålig balans eller otydligt tal. I mötet med andra människor tillskrivs anmälare fler funktionsnedsättningar eller sämre grad av funktionsförmåga än vad de själva identifierar sig med.

Inom arbetslivet kan det rent konkret handla om upplevelser av att när arbetsgivare får information om anmälares funktionsnedsättning avslutar hen plötsligt en provanställning. Grundorsaken upplevs då vara att arbetsgivaren brister i kunskap om funktionsnedsättningen eller tillskriver anmälares sämre grad av funktionsförmåga än vad anmälares identifierar sig med.

Ett annat konkret exempel är när skolpersonal bedömt att elever med olika funktionsnedsättningar inte kan följa med på utflykter eller frilufsdagar. I grunden upplevs bedömningen bygga på skolpersonalens okunskap och negativa föreställningar om elevers funktionsnedsättningar.

Bristande tillgänglighet och nekande av att använda hjälpmedel

Många anmälningar rör människors möte med olika former av bristande tillgänglighet i det svenska samhället. Det kan handla om att personer som använder sig av hjälpmedel nekas eller hindras att använda dessa. Anmälarna beskriver hur de då upplever sig hindrade i frånvaron av sina hjälpmedel. Denna kategori omfattar även anmälningar som rör situationer när miljöns utformning begränsar människor att använda sina hjälpmedel.

Upplevelser av bristande tillgänglighet återfinns inom flera samhällsområden. Det kan handla om att personer som använder rullstol anmäler att de inte kan ta sig fram i offentliga miljöer, exempelvis som följd av bristande fysisk tillgänglighet i butiker, på tåg, toaletter, caféer och barer. Brister i tillgänglighet kan även uppstå när människor som använder ledar- eller servicehund nekas komma in i offentliga miljöer med hänvisning till att pälsdjur är förbjudna. Andra exempel är när människor inte erbjuds eller får använda tekniska hjälpmedel som hörselslingor.

Avsaknad av eller brister i stöd eller åtgärder

Ett annat mönster som framkom i analysen är att många anmälare anser att deras funktionsnedsättning berättigar dem till stöd eller åtgärder att de nekas tillgång till sådant stöd eller att stödet brister. Med andra ord upplever dessa anmälare att något eller någon hindrar dem från att få ta del av deras uppfattade rättigheter. Det gemensamma i dessa berättelser är att anmälarna lyfter fram sin medicinska diagnos eller funktionsnedsättning i syfte att få tillgång till vissa former av stöd.

I möten med samhällsliga institutioner kan det exempelvis handla om att bli nekad eller få begränsad ledsagning av socialtjänsten. Det kan också handla om att personer med exempelvis hörselnedsättning anmäler utebliven tolk vid besök inom hälso- och sjukvården. I utbildningsväsendet kan dessa upplevelser handla om avsaknad av extrastöd för vissa elever.

Inom arbetslivet handlar flera anmälningar om brister i eller avsaknad av arbetsgivarens anpassning av arbetsmiljön eller arbetsvillkoren. Anmälarna vittnar om att detta kan resultera i social uteslutning från arbetsgemenskapen och sämre möjligheter inom arbetslivet.

Dessa olika mönster visar med andra ord på olika sätt att se på och förklara funktionsnedsättning och kan relateras till olika förväntningar på åtgärder.

Anmäla – en strategi i ett förändringsarbete

Det finns många olika anledningar till att människor väljer att anmäla en upplevd diskriminering och i vissa anmälningar framgår dessa anledningar. I rapporten redovisas några mönster som handlar om att människor anmäler för att alltifrån synliggöra problem på samhällsnivå till att anmälaren söker individuell upprättelse.

Ett stort antal anmälare ger uttryck för att de vill få tillstånd en samhällsförändring. Exempelvis vill vissa anmälare få till en lagändring eller bidra till att hjälpa andra som upplever samma problem. Anledningen till att anmäla kan även handla om att få tillgång till stöd och rättigheter. Andra anmäler för att få upprättelse i form av ett erkännande eller en ursäkt för den kränkning man upplevt. Några anmälare skriver även att anmälan handlar om att få ekonomisk kompensation, vilket däremot inte utesluter anmälarens behov av att få en ursäkt. Vissa anmälningar tyder på att anmälan handlar om att bli sedd och förstådd som individ.

Anmälningarna visar inte hela problembilden

De hinder som synliggörs i rapporten visar inte på hela problembilden när det gäller vilka hinder som personer med olika funktionsnedsättningar möter i det svenska samhället.

Det är väl känt att mörkertalet är stort när det gäller vilka som anmäler och vad som anmäls. Anmälningarna som inkommer till DO säger med andra ord inget om hur vanligt det är med vissa former av diskriminering eller hur många som drabbas. Hur en person väljer att formulera sin anmälan är även påverkat av föreställningar om DO, diskrimineringslagen och liknande.

Anmälningarna bidrar däremot till att synliggöra hur diskriminering kan komma till uttryck och vilka konsekvenser det får för individer, organisationer och samhället.

Arbeta för att motverka samhälleliga barriärer och ökad medvetenhet om individers förutsättningar

De hinder som anmälarna beskriver speglar problem i samhället på flera olika nivåer. Det kan handla om okunskap om olika funktionsnedsättningar och vilka hinder som kan uppstå när tillgängligheten brister. Det kan även handla om okunskap bland olika aktörer om hur bristande tillgänglighet är inbyggd i strukturer i vårt samhälle som exempelvis i den fysiska miljön eller i våra föreställningar om funktionsnedsättning.

Rapporten visar exempel på hur hindren kan anta subtila former som exempelvis sämre bemötande som följd av outtalade negativa föreställningar om vissa typer av funktionsnedsättningar. Men hindren kan även vara mer uppenbara som när skyltar med överkryssade rullstolar sätts upp utanför butiker.

Gemensamt för de anmälda diskriminerande händelserna är att de handlar om upplevda hinder i samhället, i form av bristande tillgänglighet i miljön, brister i det individuella stödet och brister i medvetande. Samhället är på många sätt uppbyggt kring normer som bygger på en bild av människan som funktionsfullkomlig vilket gör att vi brister i bedömning av individers förutsättningar och behov. Det är därmed viktigt att öka medvetenheten om att hinder ofta uppstår i samspelet mellan individer och samhället.

Analysen av anmälarnas upplevelser pekar slutligen på vikten av att både kunna beakta rätten till att i vissa situationer särbehandlas samt i andra situationer behandlas lika som andra. Dessa upplevelser går i linje med

anmälda upplevelser av diskriminering som har samband med även andra diskrimineringsgrunder än funktionsnedsättning. Det är en viktig kunskap för aktörer som arbetar för att främja lika rättigheter och möjligheter och verkar för full delaktighet för personer med funktionsnedsättning.

Inledning²

Diskrimineringsombudsmannen (DO) har till uppgift att verka för människors lika rättigheter och möjligheter samt motverka diskriminering. Detta gör DO bland annat genom att se till att diskrimineringslagen följs. Lagen skyddar mot diskriminering som har samband med kön, könsidentitet och könsuttryck, etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning, funktionshinder³, sexuell läggning och ålder. Funktionshinder är därmed en av de sju diskrimineringsgrunderna.⁴ Om individer upplever diskriminering som har samband med funktionsnedsättning alternativt förmodad funktionsnedsättning så kan dessa händelser anmälas till DO. Nästan dagligen inträffar sådana incidenter som rapporteras till DO.

Den här studien bygger på en analys av samtliga anmälningar under år 2012 som inkom till DO där samband med diskrimineringsgrunden funktionshinder registrerats. Sammanlagt handlar det om 485 stycken, vilket utgör ca en tredjedel av samtliga anmälningar detta år.⁵ Anmälningarna ger kunskap om vilka slags händelser som får människor att vända sig till DO. DO-anmälningarna är också ett material som empiriskt kan bidra till kunskaper om hur individer relaterar till begreppen funktionsnedsättning/funktionshinder.

Det övergripande syftet med denna studie är att analysera vad anmälningarna som har samband med diskrimineringsgrunden funktionshinder handlar

-
2. Denna rapport bygger på en tidigare publicerad rapport "Diskriminering som har samband med funktionshinder. En aktgranskning", FoU-Södertörns skriftserie nr 127/14, skriven av samma författare. I denna version av rapporten står DO och MFD för innehållet i förordet, sammanfattningen och endast för små ändringar som har gjorts i texten som exempelvis titeln, ändring av några rubriker och uppdatering av information i fotnoter (som exempelvis i fotnot 3, 8 och 39). I övrigt är författaren Kristina Engwall ansvarig för innehållet, analysen och slutsatser.
 3. Från och med 1 januari 2015 ersätts begreppet funktionshinder med funktionsnedsättning i diskrimineringslagen.
 4. I lagen betecknas diskrimineringsgrunden funktionshinder. När jag talar om den juridiska diskrimineringsgrunden använder jag i texten därför funktionshinder. Annars använder jag de beteckningar som Socialstyrelsen rekommenderar, det vill säga funktionsnedsättning som beskriver nedsättning av fysisk, psykisk eller intellektuell funktionsförmåga. Det är alltså något som en person har, inte något som en person är. Funktionshinder definieras som en: "begränsning som en funktionsnedsättning innebär för en person i relation till omgivningen".
 5. DO utreder inte alla inkomna anmälningar. Dessa har dock stor betydelse för DO:s arbete för lika rättigheter och möjligheter då de kan ge kunskap om diskriminering inom området funktionshinder på ett mer övergripande sätt.

om med fokus på att identifiera mönster i upplevda hinder för personer med funktionsnedsättning. Mer specifikt kommer analyserna att söka svar på frågorna: Vad upplever anmälarna som hinder? Vilka händelser ligger till grund för anmälan? Hur beskriver anmälarna den diskriminerande situationen?

I detta sammanhang studeras också begreppet funktionsnedsättning/funktionshinder i ett diskrimineringssammanhang. På vilket sätt hänvisar anmälaren till funktionsnedsättning/funktionshinder? Anmälningarna visar konkret hur människor relaterar till och skriver in sig i ett diskrimineringssammanhang. Detta kan bidra med en förståelse för varför anmälningarna kan se så olika ut och att ett arbete mot diskriminering måste ske på olika nivåer och olika fronter.

Nedan beskrivs inledningsvis bakgrunden till DO:s tillkomst och förändringar i svensk funktionshinderpolitik. Därefter diskuteras begreppen funktionsnedsättning/funktionshinder och hur olika definitioner av begreppen kan medföra olika sätt att resonera om lösningar.

Från HO till DO

Diskrimineringsombudsmannen inrättades år 2009. Tidigare fanns fyra olika ombudsmän mot diskriminering varav en var Handikappombudsman (HO) som tillkom år 1994.⁶ Inledningsvis arbetade HO huvudsakligen med att informera om och övervaka FN:s standardregler som byggde på de mänskliga rättigheterna. Skälet till avgränsningen var att HO inte hade rätt att driva rättsprocesser. Först med nya diskrimineringslagar i slutet av 1990-talet blev det möjligt även för HO att vidta rättsliga åtgärder.⁷

År 2002 tillsattes en så kallad Diskrimineringskommitté för att utreda svensk lagstiftning i fråga om diskriminering i samband med kön, etnisk tillhörighet, religion, funktionshinder, sexuell läggning och ålder. Dessutom skulle kommittén överväga om de fyra ombudsmännen borde slås samman till en enda myndighet. Slutbetänkandet kom år 2006 där det föreslogs en

6. De andra tre var Jämställdhetsombudsmannen, Ombudsmannen mot etnisk diskriminering och Ombudsmannen mot diskriminering på grund av sexuell läggning.

7. Mer om HO:s tillkomst finns i Hugemark och Roman (2011) kapitel 4.

gemensam lagstiftning och en gemensam ombudsmannamyndighet.⁸ Den nya myndigheten Diskrimineringsombudsmannen, där bland annat HO ingick, inrättades år 2009.⁹ Processen bakom tillkomsten av en specifik Handikappombudsman liksom övergången till en samlad Diskrimineringsombudsman har studerats ingående av Agneta Hugemark och Christine Roman.¹⁰ Den nya diskrimineringslagen som DO skulle utgå från syftade till ” ... att motverka diskriminering och på andra sätt främja lika rättigheter och möjligheter oavsett kön, könsöverskridande identitet eller uttryck, etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning, funktionshinder, sexuell läggning eller ålder.”¹¹

Inrättandet av specifika ombudsmän som arbetade mot diskriminering markerade något nytt i svensk politik. Att lyfta fram frågor om diskriminering bryter med tidigare svensk välfärdspolitik där tanken var att skillnader mellan medborgare skulle jämnas ut genom välfärdsstatens omfördelning av resurser. Stora generella åtgärder skulle kombineras med selektiva insatser för särskilt utsatta.¹² På 1970-talet kom dock flera grupper i samhället som kvinnor, etniska minoriteter och homosexuella att hävda att deras behov av resurser, makt och status inte tillfredsställdes av en generell välfärdspolitik.¹³ Andra maktordningar än klass behövde uppmärksammas såsom exempelvis kön, etnisk tillhörighet och sexuell läggning. Parallellt med denna kritik startade en individualiseringsprocess som innebar en omorientering mot individen istället för som tidigare kollektivet.¹⁴ I denna process introducerades också talet om mänskliga rättigheter. Hugemark och Roman lyfter fram individualisering/juridifiering och utmaningen av klassperspektivet som två viktiga processer som omvandlade välfärdsstaten.¹⁵ Det var i detta sammanhang som ombudsmannainstitutionen och diskrimineringslagstiftningen kom till.¹⁶

8. År 2006 inrättades också Myndigheten för handikappolitisk samordning, Handisam, som fick ansvar för samordningen av det funktionshinderpolitiska arbetet. År 2014 slogs Handisam samman med delar av Hjälpmedelsinstitutet och Myndigheten för delaktighet (MFD) bildades.

9. Mer om sammanslagningen finns i Hugemark och Roman (2012).

10. Hugemark och Roman (2011), (2012b) och (2013).

11. SFS 2008:567

12. Lindqvist (2009) s. 13.

13. Hugemark och Roman (2011) s. 9.

14. Hugemark och Roman (2012) kapitel 4.

15. Hugemark och Roman (2012) s. 72-73.

16. Hugemark och Roman (2012) s. 9 och Hugemark och Roman (2013) s. 14.

Den historiska utvecklingen för personer med funktionsnedsättning följer samma mönster det vill säga de skulle stödjas genom generella välfärdsinsatser, en god arbetsmarknadspolitik och utbildning.¹⁷ I välfärdsstaten där socialförsäkringssystemet byggde på intjänad inkomst var det av vikt att finnas på arbetsmarknaden. Många personer med funktionsnedsättning inkluderades inte i arbetsmarknaden och halkade därför efter ekonomiskt, vilket lyftes fram i samhällsdebatten. Under slutet av 1960-talet och början av 1970-talet politiserades funktionshinderrörelsen och krävde att samhället skulle anpassas till personer med funktionsnedsättning och inte tvärtom. Det relativa handikappbegreppet fick ett starkt genomslag, de stora institutionerna avvecklades och ledord som integrering och normalisering användes.¹⁸

Under 1990-talet infördes ny lagstiftning som specifikt berörde personer med funktionsnedsättning och som inriktade sig på individen och rättighetstänkande.¹⁹ Individen skulle själv söka det stöd som behövdes och tidigare styrning från stat och professioner minskades. Sociologen Rafael Lindqvist menar att dessa lagar kan tolkas som ett misslyckande för den generella välfärdspolitiken. Visserligen hade välfärdspolitiken klarat av att omfördela resurser, men den hade inte lyckats lösa problem såsom bristande delaktighet i skola och arbetsliv, tillgänglighet i den fysiska miljön eller dåligt bemötande.²⁰

Flera samverkande faktorer till exempel individualisering och ett uppsving för mänskliga rättigheter bäddade således för en antidiskrimineringspolitik även avseende funktionsnedsättning. En förskjutning skedde från att se arbetet runt funktionshinder som en socialpolitisk uppgift till att betrakta det som en fråga om att reducera barriärer för att uppfylla mänskliga rättigheter.²¹

Sociologen Rafael Lindqvist har analyserat hur funktionshinder har definierats i olika välfärdspolitiska sammanhang. Definitionerna skiljer sig åt beroende på vilken tid olika lagar tillkommer, vad syftet med reformer

17. Lindqvist (2007) s. 12-13.

18. Lindqvist (2009) s. 17-21.

19. LSS (Lagens om särskilt stöd och service) 1993:387 och LASS (Lagen om statlig assistansersättning) 1993:389 samt Lag om förbud mot diskriminering i arbetslivet på grund av funktionshinder 1999:132.

20. Lindqvist (2009) s. 26-28.

21. Lindberg och Grönvik (2011) s. 99.

och lagar är och så vidare. Oftast förekommer begreppet funktionsnedsättning/funktionshinder inom socialpolitiken. Det handlar exempelvis om att kompensera för nedsatt arbetsförmåga, rehabilitera eller att täcka upp inkomstbortfall. I diskrimineringslagen är utgångspunkten däremot mänskliga rättigheter vilket kan tillskrivas en medborgarrättsdiskurs.²²

Funktionshinder som diskrimineringsgrund

I diskrimineringslagen är funktionshinder en diskrimineringsgrund av flera. Forskare har dock lyft fram att funktionshinder skiljer sig från övriga diskriminerande grunder eftersom det inte är "neutralt".²³ Funktionshinderforskaren Tom Shakespeare hävdar att kvinnor och män kan vara olika men ingen av dem kan idag ses som mindre lämplig med hänvisning till kön. Inte heller finns fog i demokratiska sammanhang att rättfärdiga sociala skillnader med etnisk tillhörighet. På arbetsmarknaden är det därför inte längre rimligt att ange skillnader med hänvisning till kön eller etnisk tillhörighet. En funktionsnedsättning kan däremot innebära reella problem – det är inte "neutralt".²⁴ Att exempelvis använda rullstol kan medföra svårigheter vid utförandet av vissa arbetsuppgifter. Shakespeare exemplifierar med att om kvinnor eller invandrare har högre arbetslöshetssiffror kan detta bero på brister avseende kunskaper och utbildning eller diskriminering från arbetsgivares sida. Om människor med funktionsnedsättning har högre arbetslöshet så kan detta till viss del förklaras på samma sätt. Dessutom kan funktionsnedsättningen i sig vara en del av förklaringen. Personen i fråga kanske inte kan utföra ett arbete på grund av sin annorlunda funktionsförmåga.²⁵ Funktionsnedsättning kan i vissa situationer medföra svårigheter på ett sätt som inte aktualiseras vid exempelvis kön, etnisk tillhörighet eller sexuell läggning.

En annan faktor som skiljer ut funktionshinder som diskrimineringsgrund är avsaknad av "ömsesidighet".²⁶ Medan diskriminering av kön kan avse män lika väl som kvinnor och etnisk tillhörighet medför att varken svensk

22. Lindqvist (2009) s. 78-79.

23. Shakespeare (2006) s. 41.

24. Shakespeare (2006) s. 41.

25. Shakespeare (2006) s. 42.

26. Begreppet används i Calleman (2008).

eller utländsk etnisk bakgrund får diskrimineras så avser funktionshinder bara dem som har en funktionsnedsättning. Det är således inte förbud mot att diskriminera människor utan funktionsnedsättning. Detta skulle kunna medföra att arbetsgivare till exempel kan ge företräde till personer med funktionsnedsättning.²⁷

Diskrimineringslagen använder begreppet funktionshinder i lagtexten och definierar det på följande sätt: "varaktiga fysiska, psykiska eller begåvningsmässiga begränsningar av en persons funktionsförmåga som till följd av en skada eller en sjukdom fanns vid födelsen, har uppstått därefter eller kan förväntas uppstå".²⁸ Detta är en formulering som funnits länge och som överensstämmer med andra EU-regleringar därför sågs ingen anledning att byta definition då lagen tillkom. I samhällsutvecklingen har dock språkbruket, på Socialstyrelsens initiativ, förändrats: "Funktionshinder utgör numera en egen termpost och definieras som en: 'begränsning som en funktionsnedsättning innebär för en person i relation till omgivningen'."²⁹

Denna språkliga förändring förtydligas på DO:s hemsida där det framgår att myndigheten har valt att använda sig av begreppet **funktionsnedsättning**, men fortfarande kallas diskrimineringsgrunden funktionshinder. På DO:s hemsida står:

"Funktionsnedsättning beskriver nedsättning av fysisk, psykisk eller intellektuell funktionsförmåga. Det är alltså något som en person har, inte något som en person är. Diskrimineringsombudsmannen anser att ett funktionshinder snarare är något som uppstår i en miljö som ställer upp hinder för personer med funktionsnedsättning."³⁰

I den här studien används således funktionsnedsättning som beteckning för en nedsättning av funktionsförmåga. Funktionshinder reserveras för mötet mellan en person med funktionsnedsättning och en otillgänglig miljö. Men, såsom framgår ovan, så benämns diskrimineringsgrunden funktionshinder och jag behåller den termen i det juridiska sammanhanget.

27. Calleman (2008) s. 299-300.

28. SFS 2008:567 5§

29. http://www.socialstyrelsen.se/fragorochsvar/funktionsnedsattningochfunktio#anchor_1

30. <http://www.do.se/sv/Fakta/Diskrimineringsgrunderna/>

Modeller för att definiera funktionshinder

Inte bara distinktionen funktionsnedsättning/funktionshinder är problematisk. Det finns inte heller ett enda sätt att se på eller förklara vad begreppen står för. Inom forskningsområdet har flera modeller konstruerats för att analysera funktionshinder. Det handlar om olika sätt att förklara och förstå vilket kan leda till olika sätt att se på åtgärder. På så vis kan olika funktionshindermodeller få skilda politiska konsekvenser. Lösningarna ser annorlunda ut om orsaken förläggs till en individs bristande funktionsförmåga eller till ett otillgängligt samhälle. Nedan presenteras tre av de vanligaste modellerna som haft betydelse för analysen i den här studien.³¹

Den medicinska modellen är en modell med lång tradition där kriterier för funktionsnedsättning utgörs av en diagnos som sätts av den medicinska vetenskapen. Det är inte individens erfarenheter av vad som upplevs som funktionshindrande som ger rätt till insatser utan läkarens bedömning av vilken funktionsförmåga som råder. Problemen knyts i den medicinska modellen till en brist hos individen och en avvikelse från normalitet. Diagnos, medicinsk behandling och rehabilitering är utgångspunkter i den medicinska modellen.

Kritik har riktats just mot det faktum att problem knyts till funktionsnedsättningen och inte till brister i omgivande samhälle. Individuellt bristande funktionsförmåga blir förklaring till svårigheter att verka i samhället. Dessutom kritiseras att rehabiliterande insatser ska bota eller normalisera den avvikande kroppen. Den rehabiliterade kroppen får med detta synsätt kompensera för ett otillgängligt samhälle.

Den sociala modellen har ett motsatt förhållande till funktionshinder än den medicinska. Här betraktas samhällets brister och barriärer som förklaring till funktionshinder. Det är således inte en individs funktionsnedsättning som orsakar funktionshinder utan en otillgänglig miljö – både fysiskt och institutionellt. Det är samhället som det är fel på – inte individerna. Funktionshinder är ett förtryck till följd av samhällliga barriärer. I den sociala modellen skiljs funktionsnedsättning och funktionshinder åt och det finns inget orsakssamband dem emellan. Funktionsnedsättningen i sig blir ointressant och kan inte förklara varför samhället är otillgängligt. Den sociala modellen har främst varit förespråkad

31. Nedanstående stycke bygger i huvudsak på Lindberg och Grönvik (2011) samt Lindqvist (2009).

av funktionshinderrörelsen i Storbritannien.

Kritiken mot den sociala modellen tar framför allt fasta på att funktionsnedsättningen inte beaktas. Den ensidiga fokuseringen på att problemet enbart ligger i samhällets bemötande och utformning tar inte hänsyn till individers fysiska erfarenheter av funktionsnedsättning som exempelvis smärta. Sådana kroppsliga erfarenheter är svåra att förklara enbart utifrån diskriminerande strukturer.

Den miljörelativa funktionshinderdefinitionen följs av att i Sverige kom på 1960-talet ett relationellt sätt att betrakta funktionshinder. Där betecknar funktionshinder mötet mellan en funktionsnedsättning och en otillgänglig miljö. Det är således relationen mellan en individ med funktionsnedsättning och samhälleliga barriärer som orsakar funktionshinder. Det betyder att en funktionsnedsättning i sig inte behöver medföra funktionshinder. Att vara lam i benen och använda rullstol medför bara problem då miljön är otillgänglig. Om offentliga platser förses med ramper, hissar och liknande uppstår inga funktionshinder för den som har rullstol.

Kritik finns givetvis också mot denna modell till exempel att definitionen fungerar på teoretisk nivå, men att den kan vara svårare att tillämpa i exempelvis vissa forskningssammanhang då uppgifter om både individ och miljö skulle behövas.³²

I Sverige har den medicinska modellen spelat en viktig roll. Från 1960-talet har dessutom det miljörelativa sättet att definiera funktionshinder varit aktuellt. Genom att fokus flyttades från individ till omgivning kunde frågan politiseras och funktionshinderrörelsen har varit en viktig aktör i det arbetet. Ett flertal politiska satsningar har syftat till att göra samhället mer tillgängligt. Den nu rådande strategin för genomförande av funktionshinderpolitiken bygger på ett miljörelativt funktionshinderperspektiv.³³ Men också det medicinska sättet att resonera finns kvar i synnerhet när det gäller att avgränsa vem som har rätt till samhällsstöd och det fyller därmed en administrativ funktion. Det finns ett behov av att kunna definiera vem som har rätt eller inte rätt till vissa välfärdsinsatser.³⁴ Det är emellertid inte självklart hur en sådan distinktion ska göras. Trots att politiken gärna diskuterar ett otillgängligt samhälle som en viktig orsak till hinder för personer med funktionsnedsättning bygger många gånger rättigheter på att

32. Grönvik (2005) s. 55.

33. En strategi för genomförande av funktionshinderpolitiken 2011-2016 (2011).

34. Grönvik (2007).

medicinska diagnoser kan konstateras. I praktiken lever således olika funktionshindermodeller parallellt.

Sociologen Lars Grönvik konstaterar att dagens funktionshinderpolitik består av en blandning av individuella och samhällliga åtgärder. Funktionshinderfrågan har flyttats från det socialpolitiska området till att betraktas som "... en fråga om barriärer mot uppfyllandet av mänskliga rättigheter."³⁵ Sida vid sida står idag alltså lagar och rättigheter som har sin utgångspunkt i socialpolitik och sådana som bottenar i mänskliga rättigheter. Denna blandning av olika sätt att beskriva och betrakta funktionshinder avspeglas i anmälningarna till DO.

Metod

Studien av DO-anmälningarna är kvalitativ. Det är inte exakt antal, procentandelar eller statistik som står i fokus utan istället analyseras anmälningarnas innehåll. Vad uttrycks i anmälningarna? Vilka ord används? Hur beskriver man kränkande behandling? Hur används begreppen funktionsnedsättning/funktionshinder? Den kvalitativa studiens förtjänster ligger i kunskap om enskilda individers upplevda handlingsmöjligheter och val i ett samhälle som i viss utsträckning präglas av gemensamma normer och värderingar. Individernas anmälningar visar var de upplevde att hinder och barriärer fanns år 2012 i ett samhälle som präglas av sin tids politiska ambitioner och målsättningar avseende funktionshinderpolitik. Varje berättelse är givetvis unik, samtidigt är utgångspunkten att anmälarnas berättelser ska förstås i relation till en samhällsrelaterad specifik kontext av sociala och kulturella normer. Strävan är därför att nå utöver den enskilda individens berättelse och istället söka efter de mönster som förenar berättelserna om upplevd diskriminering.

I ett inledande skede lästes samtliga anmälningar igenom och sammanfattades. Jag förde dessutom parallellt anteckningar om anmälningar som var extra intressanta, om samma händelser dök upp på flera ställen och andra reflektioner. Därefter började ett systematiskt arbete med att hitta såväl gemensamma nämnare i materialet som sådant som skilde anmälningarna åt. Jag sökte i synnerhet efter i vilka sammanhang den upplevda diskrimineringen skedde och vilka motiv som lämnades

35. Lindberg och Grönvik (2011) s. 97-99.

för att göra en anmälan. Dessutom intresserade jag mig för på vilket sätt anmälarna relaterade till funktionsnedsättning/funktionshinder.

I studien redovisas således de mönster avseende problemområden som identifierades, hur anmälarna motiverar sin anmälan samt hur de själva beskriver sambandet mellan funktionsnedsättning och diskriminering. Utgångspunkten är de individuella anmälningarna som var för sig beskriver enskilda händelser men som tillsammans kan ge indikationer på problemområden och hinder för personer med funktionsnedsättning.

Anmälningar till DO är offentligt material. Det behövs därför inget särskilt tillstånd för att använda och analysera det. Däremot bör det användas med stort omdöme. Av dessa skrivelser framgår ibland mycket privat information som bör behandlas med respekt. Jag har därför strävat efter att aidentifiera materialet. Inga namn används, varken på anmälare eller på dem som blir anmälda för diskriminering. Jag har dessutom valt att inte referera till DO:s diarienummer i referenserna, utan istället ersatt diarienummer med löpnummer (hädanefter förkortat lprnr).

DO-anmälningar som källmaterial

Rapporten bygger på en analys av 485 anmälningar till DO som har samband med diskrimineringsgrunden funktionshinder år 2012. Totalt inkom 1559 ärenden under år 2012. Bedömningen av diskrimineringsgrund görs antingen av anmälaren själv, vid registrering av ärendet och/eller under utredning av ärendet. Om anmälaren använder sig av DO:s anmälningsblankett finns de olika diskrimineringsgrunderna förtryckta och det finns möjlighet att kryssa i "funktionshinder". Om blanketten inte används, identifierar personalen på DO vilken diskrimineringsgrund den anmälda händelsen förmodas ha samband med. Detta grundas på den inskickade beskrivna händelsen eller utsago från anmälaren själv. Flera olika diskriminerande grunder kan anges – en möjlighet som flera använder sig av.

Analysen bygger på de inkomna anmälningarna. Det kompletterande material som ibland rekvireras av DO faller utanför studiens ramar. Inte heller läggs vikt vid om anmälan utreds av DO eller leder till fortsatt juridisk process. Flera anmälningar är återanmälningar av ärenden, det vill säga DO har, vid tidigare tillfälle, inte gått vidare med ärendet, men anmälaren önskar få en omprövning.

Anmälningarna är av skiftande slag. Vissa är ifyllda direkt i DO:s blankett

och texten är mycket summarisk. Det förekommer också anmälningar som består av ytterst korta mejl. Andra är författade utan blankett och mycket långa. Det finns naturligtvis fler möjligheter att berätta mer detaljerat om man skriver flera sidor än om man sammanfattar på tre rader. Men även korta enkätsvar kan användas för kvalitativ forskning.³⁶

De flesta anmälningar är skrivna på dator och ett fåtal är författade för hand. En del har ett korrekt och formellt språk medan andra vittnar om en ovana att uttrycka sig skriftligt. Variationen i kvalitet har viss relevans för analysen i den här studien, men har mindre betydelse för DO:s arbete eftersom DO begär kompletteringar och kontaktar anmälaren då mer information behövs. Det framgår också att anmälningar tas emot via telefon och nedtecknas av anställda vid DO.

Den person som anmäler är inte alltid den person som upplever sig diskriminerad. Exempelvis kan föräldrar göra en anmälan som rör deras minderåriga barn eller för att stötta sitt vuxna barn. Det kan också vara andra släktingar eller god man som rapporterar.³⁷ Ibland anges funktionsnedsättning både för den som författar anmälan och för den som anmälan berör.

Materialet möjliggör att se vad en individ upplever som diskriminerande, men de enskilda händelserna kan inte enkelt generaliseras. Urvalet är inte representativt utan består av dem som kommer sig för att anmäla. Troligtvis finns det människor som upplever diskriminering men som inte anmäler till DO. I fråga om diskrimineringsgrunden funktionshinder kan också funktionsnedsättningen i sig innebära svårigheter att anmäla. Man kanske inte känner till sina rättigheter, har problem att ta initiativ, har svårt att förstå anmälningsprocessen, att formulera sig eller inte har ork och kraft.³⁸

Källmaterialets styrka är att det individuella perspektivet framgår så tydligt. Det här är ett material där individens tolkning av situationen lyfts fram. Händelsen, förloppet och vad som hände utgår helt och hållet från anmälarens uppfattning. Möjligheten att se den upplevda diskrimineringen från ett subjektivt perspektiv kan bidra till ny och viktig kunskap.

Samtidigt behöver inte den subjektiva upplevelsen innebära att

36. Se till exempel Svensson (2012) s. 57.

37. För att DO ska kunna driva fallet vidare krävs dock att den som anser sig utsatt för diskriminering själv anmäler vilket DO också upplyser om då det är aktuellt.

38. Se till exempel Stalker och Lerpiniere (2009).

diskriminering i lagens mening inträffat. Andra personer kan definiera händelsen annorlunda. Det kan handla om missförstånd eller vantolkningar. Fokus i studien ligger således på den enskilda individens upplevelse av diskriminering, inte huruvida det ur juridisk synpunkt är det.

I det första empiriska kapitlet nedan tematiseras olika områden där individer upplever sig diskriminerade. Här finns en indelning av tre olika anledningar till att man känner sig diskriminerad som i sin tur kan knytas till olika sätt att relatera till funktionsnedsättning/funktionshinder. Det andra empiriska kapitlet handlar om motiv för att anmäla till DO. Det tredje avslutande kapitlet lyfter fram de mer övergripande problemområden som framkommit. Dessutom finns resonemang om hur individer förhåller sig till diskrimineringslagen och diskrimineringsgrunden funktionshinder.

DO-anmälningarnas innehåll

Berättelserna i anmälningarna till DO som berör funktionshinder är heterogena till sitt innehåll. De spänner över olika områden, olika funktionsnedsättningar och kan avse en enskild händelse eller ett längre förlopp. Detta kapitel försöker trots denna heterogenitet att kategorisera olika händelser som lett till DO-anmälningar. Jag har delat in dem i tre olika kategorier som bygger på varför anmälarna upplever sig vara diskriminerade. Kategorierna överlappar ibland varandra och det finns möjligheter att strukturera anmälningarna på andra sätt – det här är ett sätt att hantera dem. Dessa tre kategorier har olika sätt att se på och förklara funktionsnedsättning/funktionshinder vilket i förlängningen kan medföra förväntningar på olika slags åtgärder för att förhindra nya händelser av upplevd diskriminering.

- Den första kategorin inkluderar dem som menar att de möts av okunskap och fördomar vilket medför att de tillskrivs kollektiva föreställningar utifrån ett nedsättande sätt att beskriva funktionsnedsättning.
- Den andra kategorin handlar om dem som använder sig av hjälpmedel men som av olika anledningar nekas använda dessa. Dessa anmälare upplever således funktionshinder i frånvaron av sina hjälpmedel. Till denna kategori förs också de som anmäler otillgänglighet i den fysiska miljön.
- Den tredje kategorin avser dem som hävdar att deras funktionsnedsättning berättigar till stöd men att de nekas tillgång till detta. De anser sig därmed ha rätt till mer hjälp och stöd än de får.

Okunskap och fördomar

I den första kategorin finns personer med funktionsnedsättningar som anser sig diskriminerade av fördomar och okunskap. De beskriver hur deras funktionsnedsättning kan innebära dålig balans eller otydligt tal, men att detta inte behöver medföra hinder i deras vardag. Vissa personer som de möter tillskriver dem dock fler egenskaper eller problem än de själva upplever. De tillskrivs problem utifrån kollektiva negativa föreställningar avseende funktionsnedsättning.³⁹

Nedan sammanfattas fem områden där okunskap och negativa tillskrivningar tycks drabba personer med funktionsnedsättningar nämligen inom arbetsmarknad, föräldraskap, skola, krog- och restaurangliv samt i fråga om vissa sjukdomsdiagnoser.

Arbetsmarknad

Arbetsmarknaden är ett av de områden som diskrimineringslagen omfattar. Facket kan spela en viktig roll för att tillvarata arbetstagarens rättigheter även vid upplevd diskriminering. DO driver eller utreder frågor om diskriminering i arbetslivet som facket beslutat att inte hantera.

Provanställningar återkommer som ett sammanhang där personer med funktionsnedsättningar upplever sig diskriminerade. Provanställningar kan avbrytas av arbetsgivaren utan att orsak behöver anges. I de anmälningar som kommit till DO angående avbrutna provanställningar är personerna i fråga övertygade om att det har samband med deras funktionsnedsättning. En kvinna skriver: "... min chef sa rakt ut att jag gör ett väldigt bra jobb men att dom inte orkar med mina problem".⁴⁰ En kvinna berättar för arbetsgivaren om sin ADHD och ångest och kort därefter avslutas hennes provanställning.⁴¹ Ytterligare en kvinna arbetar i butik och inser efter anställningens början att hon är gravid. Graviditeten förvärrar hennes diabetes vilket leder till att hon tvingas äta fler mellanmål, gå på fler läkarbesök och att toalettpauserna blir fler. Chefen säger till henne "att han inte tycker det funkar, att jag fortfarande inte är den gamla glada XX som han anställde".⁴²

39. Upplevelsen av att diskriminering i grund och botten handlar om att bli tillskriven kollektiva negativa föreställningar går i linje med resultat från en analys av anmälningar som har samband med samtliga sju diskrimineringsgrunder (DO 2014).

40. Lpnr 29.

41. Lpnr 1.

42. Lpnr 121.

Anmälningar avser också personer som anser att de inte fått arbeten de sökt för att de har funktionsnedsättning. Vissa har kommit så långt i rekryteringsprocessen att de påbörjat en internutbildning men beskriver att de tvingas sluta då funktionsnedsättningen upptäcks av arbetsgivaren. Det gäller exempelvis en kvinna som söker jobb som croupier. Efter första utbildningstillfället, där hon tillhör de bästa, blir hon uppringd och tillfrågad hur det står till med hennes fötter. Hon berättar att hon har en funktionsnedsättning men att hon klarar av att stå och arbeta länge. Efter detta blir hon uppmanad att sluta med förklaring att folk plockas bort från utbildningen hela tiden.⁴³ En man med synnedsättning söker gång på gång arbete som telefonförsäljare. Ibland går han vidare i rekryteringsprocessen, men oftast inte. Han anmäler till DO minst tre gånger då han upplever att det är hans synnedsättning som ligger honom i fatet.⁴⁴ En annan man berättar på anställningsintervjun att han har cancer. Han får inte jobbet utan det går till en annan som enligt honom har sämre kunskaper.⁴⁵ En anmälare upplever att han lovades anställning efter praktik, men att detta inte infrias då företaget får reda på att han har diabetes.⁴⁶

Timanställningar som inte förlängs kan enligt anmälarna också handla om att arbetsgivaren får kännedom om en funktionsnedsättning som tidigare varit dold. En personlig tränare på ett gym menar att uppsägningen av henne kommer bara ett par dagar efter att hon har bloggat om sin neuropsykiatriska funktionsnedsättning. Arbetsgivaren har enligt henne inte tidigare haft kunskap om diagnosen.⁴⁷

Föräldraskap

Forskning visar att det finns många föreställningar i fråga om föräldraförmåga och funktionsnedsättningar, i synnerhet om mödrar med psykisk eller intellektuell funktionsnedsättning.⁴⁸ Bland DO-anmälningarna finns flera exempel på kvinnor som menar att de tillskrivs sämre föräldraförmåga enbart med hänvisning till deras funktionsnedsättning. En trebarnsmor med ADHD är djupt kränkt över att socialtjänsten försöker tvinga henne och barnen till ett utredningshem. Istället accepterar hon att socialtjänstens

43. Lpnr 10.

44. Lpnr 90, 100 och 127.

45. Lpnr 59.

46. Lpnr 37.

47. Lpnr 109.

48. Llewellyn (2010).

utredning sker i hennes hem. Hon är dock mycket missnöjd med socialtjänstens arbete.⁴⁹ En annan tvåbarnsmor placeras med sina barn på ett utredningshem vilket slutar med att yngsta barnet placeras hos sin far och äldsta barnet omhändertaras. Under denna period får mamman diagnosen lindrig utvecklingsstörning. ”Jag känner mig diskriminerad och kränkt av deras sätt mot mig. Upplever att de har förändrats mot mig efter min diagnos.”⁵⁰ Ytterligare en tvåbarnsmor med lindrig utvecklingsstörning anmäler då socialtjänsten vill att hennes sambo ska ta huvudansvaret för barnen. Socialtjänsten ”kan inte se mig som en vanlig tvåbarnsmamma när jag har en lindrig utvecklingsstörning”.⁵¹

En kvinna anmäler diskriminering som har samband med både funktionshinder, religion och etnisk tillhörighet. Hon har två barn som togs ifrån henne vid förlossningen. Hon menar att hon tillskrivits fel diagnos och ”... det verkar också som min gudstro och att jag har ikoner, läser bibel och lyssnar på andliga sånger också tolkas som symtom på min diagnos”.⁵²

Skola

Inom skolområdet handlar flera anmälningar om barn med funktionsnedsättning som särbehandlas när det inträffar något utanför klassrumsundervisningen. En skola meddelar att föräldrarna måste följa med på skolutflykten eftersom skolan inte tänker ta ansvar för barnet.⁵³

När en klass ska åka till Liseberg reagerar föräldrarna till ett hjärtsjukt barn på att det inte erbjuds en likvärdig aktivitet, då barnet inte kan åka karuseller.⁵⁴ Ett barn med cp erbjuds inte några aktiviteter då det är friluftsdag utan får stå och se på de andra barnen.⁵⁵ När en klass ska göra en utflykt med övernattning får ett barn med utvecklingsstörning inte detta trots att föräldrarna erbjuder sig att följa med.⁵⁶

Flera av de barn som anmälningarna gäller har svårigheter med sociala relationer och det blir bråk runt omkring dem. Ibland har skolan valt att

49. Lpnr 12.

50. Lpnr 22.

51. Lpnr 126.

52. Lpnr 16.

53. Lpnr 56.

54. Lpnr 102.

55. Lpnr 63.

56. Lpnr 96.

stänga av eleverna eller isolera dem.⁵⁷ En pojke med ADHD har personlig assistent men får inte vistas i samma lokaler som andra barn, enligt faderns anmälan. Pojken tillåts inte heller använda skolgården och skolpersonalen kör iväg honom om han exempelvis väntar på en kompis.⁵⁸

Det finns också anmälningar avseende folkhögskolor, men i högre utsträckning mot högskolor. Studenter med funktionsnedsättningar är upprörda över att de särbehandlas. En lärarstudent som använder permobil och har två assistenter är uppriven över att en lärare ställer frågan hur han ska kunna utöva läraryrket, vilket han upplever som diskriminerande.⁵⁹

En student med dyslexi känner sig diskriminerad av att en annan student ger skarpa och kritiska kommentarer på hennes text. Studenten är också upprörd över att lärare och skollledning inte gett henne bättre stöd.⁶⁰ De två senare exemplen visar hur kontextbunden diskriminering är. Medan den förste anmäler att han inte behandlas som alla andra och hans möjligheter att kunna utföra praktik ifrågasätts, så anmäler den andra att hon behandlas som alla andra och därmed inte får tillräckligt mycket stöd.

Krog- och restaurangliv

Flera anmälningar gäller kroglivet där de anställda inte får servera berusade människor alkohol. Detta kan leda till att personer med dålig balans och med ostadig gång nekas att köpa alkohol för att de uppfattas som berusade. Personer med funktionsnedsättningar som anklagas för att vara alkoholpåverkade avslutar sina anmälningar med beskrivningar om hur kränkta de känner sig. En kvinna med hjärnskada och balanssvårigheter beskriver hur kvällen på en pub förstördes efter det att hon blivit tillsagd att ta en nypa frisk luft och inte fick köpa mer alkohol: "... jag kände mig otroligt förnedrad så vi gick därifrån efter ca 30 minuter. Jag kommer aldrig mer att gå dit".⁶¹ I en del av dessa fall har anmälaren hört av sig till pubar och restauranger efteråt för att rapportera incidenterna till cheferna vilket sällan leder till någon ursäkt.

Det händer också att personer med funktionsnedsättning nekas komma in på krogen eller köpa alkohol för att restaurangpersonalen tror sig veta att de

57. Lpnr 68.

58. Lpnr 86.

59. Lpnr 50.

60. Lpnr 104.

61. Lpnr 94.

inte tål alkohol. En man som har rullstol tvingas först sitta på pubens uteservering eftersom trappsteg gör det omöjligt att gå in. Hans assistent går istället in för att köpa öl och tillfrågas då om han kan gå i god för att mannen som har rullstol kan dricka öl med tanke på de mediciner han antas ta. Mycket motvilligt får han till slut köpa en öl.⁶² En annan anmälan gäller en ung man med cp som nekas komma in på en pub med hänvisning till att det inte anses vara en bra miljö för honom. När mannens mor kräver en förklaring av pubägaren försvarar han sig med att säkerheten inte var bra och att personalen hade trott att mannen hade en utvecklingsstörning. Modern hävdar i sin anmälan att det är diskriminering oavsett om man nekas tillträde på grund av cp eller utvecklingsstörning.⁶³ Det är inte ovanligt att den otillgängliga miljön kombineras med otrevlig och nedlåtande personal på dessa serveringar enligt anmälarna. Personalen kan vända sig till personliga assistenten istället för att tala direkt till personen i fråga eller utgå från att en person som använder rullstol inte behärskar engelska.⁶⁴

I dessa fall upplevs kränkningarna bestå dels av att personalen uppfattar anmälarna som berusade, dels av det sätt personalen förmedlar att de är berusade. Ett burdust sätt att neka köp medför att andra gäster hör anklagelserna vilket leder till ytterligare utsatthet. Det upplevs också som diskriminerande att inte bli tilltalad själv utan att assistenter eller andra vuxna ombeds tala för dem. Dessutom menar de att personalen inte tar till sig upplysningar om deras funktionsnedsättningar.

Fördomar kopplade till sjukdom och medicinering

Ett antal DO-anmälningar avser personer som använder medicin. I och med att de medicinerar anser anmälarna att deras funktionsnedsättning inte leder till några funktionshinder. Därför anmäler de när de krävs på extra läkarintyg eller nekas anställning med hänvisning till sin medicinering. Flera individer anmäler exempelvis körkortsproblem till DO. Med anledning av deras diagnos begär exempelvis Transportstyrelsen in läkarintyg för dem som vill ha körkortstillstånd. Det kan också handla om återkommande krav på läkarintyg för den som har körkort.⁶⁵ En man har haft körkort i 21 år och fick för två år sedan diagnosen Aspergers syndrom. Han anmäler att han skickat in fyra olika läkarintyg och

62. Lpnr 73.

63. Lpnr 26.

64. Lpnr 82.

65. Till exempel lpnr 3 och 75.

förväntas skicka in ännu fler. ”Jag blir negativt särbehandlad på grund av min funktionsnedsättning.”⁶⁶ En mamma som begär körkortstillstånd åt sin son är upprörd över att sonen regelbundet måste skicka in läkarintyg: ”... han har en diagnos som förutsätts ge problem. Ett nytt läkarintyg förändrar inte hans tillstånd ...”.⁶⁷

Körkort blir också aktuellt i en del anmälningar avseende arbetsmarknad där personer skickas på utbildning för att få körkort, men när deras funktionsnedsättning uppdagas så avbryts utbildningen. I dessa fall upptäcks att de medicinerar mot exempelvis ADHD eller reumatism.⁶⁸ De som anmäler hävdar att genom att de äter medicin så reduceras deras funktionsnedsättning och därmed finns ingen påverkan på deras bilkörning.

En ung kvinna börjar utbildning till tågvärd men vid läkarundersökningen framgår att hon medicinerar mot bipolär sjukdom. Hon erbjuds istället arbeta i restaurangvagnen eftersom den andra tjänsten är säkerhetsklassad. Efter ett par dagar sägs hon upp även därifrån. Själv utgår hon från att hennes diagnos orsakar uppsägningen trots att hon själv menar att sjukdomen inte påverkar henne då hon medicinerar.⁶⁹

En sjukdom som tidigare varit omgärdad av fördomar och moraliska diskussioner är HIV som också varit starkt förbunden med särbehandling i form av isolering och avståndstagande. Idag medför medicinering och behandling i Sverige att risken för smitta är obefintlig, men de negativa föreställningarna lever kvar enligt vissa anmälningar till DO.

Enligt en anmälan tvingas en kvinna avsluta ett volontäruppdrag i en kyrka då omgivningen får reda på att hon är HIV-smittad.⁷⁰ I ett annat fall handlar det om upplevd diskriminering då en man blir utfrågad av en myndighet om relationen till sin HIV-smittade partner och han får frågor av typen: ”Du vet väl att det alltid finns en risk att du blir smittad? Hur skyddar ni er?” Han anmäler för att han vill få slut på ”det här fördomsfulla beteendet”.⁷¹ En man menar att han blir särbehandlad hos tandläkaren då

66. Lpnr 3.

67. Lpnr 113.

68. Lpnr 67 och 119.

69. Lpnr 58.

70. Lpnr 41.

71. Lpnr 20.

han berättar om sin HIV.⁷² Ytterligare en man blir uppsagd från sin anställning vilket han knyter till HIV-smitta och etnisk tillhörighet.⁷³

Personer som bär på HIV-smitta nämner inte funktionsnedsättning eller konsekvenser av funktionsnedsättning i anmälan. De anmäler för att de tillskrivs negativa egenskaper av omgivningen. En förklaring till att dessa anmälningar inkommer kan vara att i anvisningarna från DO finns exempel på sjukdomar som i framtiden kan förväntas ge funktionsnedsättning såsom HIV, MS eller cancer.

Upplevda hinder avseende okunskap och fördomar

Ovanstående anmälningar förenas av att diskrimineringen handlar om fördomar och/eller okunskap, enligt anmälarna. Anmälarna reagerar mot att de inte blir sedda för den de är utan tillskrivs egenskaper och oförmågor utifrån föreställningar om funktionsnedsättningar.

I fråga om arbetsmarknaden är det tydligt att anmälningarna rör sig inom den del där arbetsgivaren har mycket utrymme att agera såsom provanställningar eller i rekryteringsprocesser, medan den arbetssökande har svag ställning. Svårigheterna för flera personer med funktionsnedsättning att överhuvudtaget ta sin in på arbetsmarknaden bidrar också till att de delar av diskrimineringslagen som avser arbetsmarknaden inte kan tillämpas eftersom anställning saknas. Hindren för personer med funktionsnedsättning inom arbetsmarknadsområdet bygger på outtalade och diffusa strukturer eftersom arbetsgivaren inte uppger orsak. Anmälaren tolkar dock arbetsgivarens frågor och agerande som att orsaken till att anställning inte erbjuds har med funktionsnedsättningen att göra.

Inom skolans område behandlas i detta avsnitt de anmälningar som avser barnet utanför klassrumssituationen. Medan skolan för de flesta elever innebär upplevelser utöver skolkunskaper och klassrumsundervisning tycks villkoren för barn med funktionsnedsättning ibland vara annorlunda. Utestängningen från andra aktiviteter kan tolkas som att skolundervisning anses vara gott nog åt dem och att andra upplevelser inte behövs. Här görs således en skillnad mellan barn med och utan funktionsnedsättning.

Hindren i anmälningarna avser inte bara att personer med funktionsnedsättningar tillskrivs negativa föreställningar. Flera anmälningar visar att

72. Lpnr 8.

73. Lpnr 5.

olika perspektiv står mot varandra vilket inte behöver utesluta diskriminering, men visar på komplexiteten att tillgodose olika behov och skyldigheter. I de fall då mödrar känner sitt föräldraskap ifrågasatt av socialtjänsten kan olika perspektiv urskiljas. I socialtjänstens arbete med mödrar med utvecklingsstörning hävdar socialtjänsten att de arbetar utifrån barnets bästa. Mödrarna själva menar dock att de har en tillräckligt god föräldraförmåga och kan tillgodose barnets bästa. Mödrarna anser sig ibland dömda på förhand på grund av sin funktionsnedsättning och menar att de inte får någon chans att visa sin föräldraförmåga. Här samverkar negativa föreställningar och olika perspektiv på behov. Ytterligare exempel på att olika perspektiv står mot varandra är förbudet mot att servera alkoholpåverkade. Personer med annorlunda tal och balanssvårigheter riskerar att ses som överförfriskade varpå de nekas köpa alkohol. Här finns inslag av okunskap om funktionsnedsättningar, men också av fördomar nämligen att personer med funktionsnedsättning inte hör hemma i det offentliga rummet och i synnerhet inte i kroglivet.

Nekande till att använda hjälpmedel

I den här kategorin beskriver anmälarna att de har en funktionsnedsättning, men tack vare hjälpmedel och en anpassad miljö så uppstår oftast inte funktionshinder. Först då de nekas använda sina hjälpmedel uppstår problem. Det kan handla om att man vanligtvis kan röra sig fritt tack vare en ledarhund men att den inte får följa med på en restaurang och på så sätt begränsas livet. I denna kategori inkluderas också de många anmälningar som avser otillgänglighet där miljöns utformning leder till begränsningar för personer som använder hjälpmedel.

Otillgänglighet

Allra flest anmälningar till DO som kopplas till diskrimineringsgrunden funktionshinder avser otillgänglighet. Idag omfattas inte bristande tillgänglighet för personer med funktionsnedsättning av diskrimineringslagstiftningen, men det finns en stark opinion från funktionshinderrörelsen att det bör inkluderas. Anmälningar som handlar om otillgänglig offentlig miljö för personer som använder rullstol är flera. Det handlar om affärer där det är omöjligt att nå prisscannern, om toaletter som inte rymmer rullstolar och om trappsteg som gör det omöjligt att komma in på caféer och barer.⁷⁴ I en anmälan berättas om ett café där det utanför dörren finns en skylt med

74. Lpnr 48, 95 och 129.

en överkorsad rullstol.⁷⁵ På ett annat café nekas en vuxen person som använder rullstol tillträde med hänvisning till en skylt med en överkorsad barnvagn. Personen skriver i anmälan: ”Jag kan ju inte jämföras med barn i barnvagn”.⁷⁶

Personer som använder rullstol drabbas också av att hjälpmedel inte fungerar. En trasig lift på ett tåg medför att personen i fråga tvingas åka i ett utrymme mellan två vagnar och därför inte har tillgång till toalett under resan.⁷⁷ En annan tågresenär som använder rullstol upprörs över att inte ha möjligheten att åka första klass eftersom rullstolsutrymme saknas där.⁷⁸

Personer med hörselnedsättning och dövblindhet anmäler att de inte får tillgång till tolk. För dem innebär det att de inte kan delta i möten och överläggningar vilket också innebär inskränkningar i yttrandefrihet eftersom de inte ges möjlighet att ta del av andras åsikter eller uttrycka egna.

Att nekas stöd

Personer som använder ledar- eller servicehundar berättar att de inte alltid tillåts komma in i offentliga miljöer eftersom pälsdjur är förbjudna. En blind kvinna som har ledarhund nekas inträde på ett museum med sina barn enligt anmälan. Istället får ledsagaren gå in med barnen och hon tvingas vänta utanför.⁷⁹ En annan kvinna som har servicehund blir utkörd från en butik vilket får konsekvenser för hur hon sedan agerar: ”Jag är nu rädd för att bli utkörd igen från någon annan butik så därför väljer jag sällan att gå till butiker nu mer”.⁸⁰ För kvinnan innebär det att begränsningen inte enbart sträcker sig till den affär där hunden nekades komma in utan att många andra butiksbesök också ställs in. En blind man är aktuell för ett jobb som receptionist, men detta dras tillbaka enligt honom då arbetsgivaren får reda på att han har ledarhund.⁸¹

För personer med hörselnedsättningar uppstår problem då de erbjuds teknisk support enbart via telefon och inte via mejl.⁸²

75. Lpnr 48.

76. Lpnr 35.

77. Lpnr 31.

78. Lpnr 114.

79. Lpnr 78.

80. Lpnr 139.

81. Lpnr 89.

82. Lpnr 62.

Att inte få rätt stöd vid polisförhör såsom skrivtolk eller hörselslinga i domstol anmäls också.⁸³ En kvinna nekas använda teletal när hon använder telefonbank. Istället hänvisas hon till personligt besök på banken och hon stängs av från telefonbanken enligt anmälan.⁸⁴ Det finns också anmälningar som berör LSS-boenden där personer med hörselnedsättningar placeras trots att det där saknas hjälpmedel och teckenspråkskunnig personal.⁸⁵

Personer med rörelsenedsättningar vittnar om att de nekas ta med rullstol på buss.⁸⁶ En äldre kvinna anmäler med hjälp av en släkting sitt äldreboende där en regel om att rollatorer inte får tas med in i matsalen har införts. Istället ska de äldre ta hjälp av värdinnor som ska lotsa dem till borden. Äldreboendets ledning hävdar att rollatorerna är i vägen och riskerar blockera utrymningsvägar. Kvinnan bemöter dock detta och skriver: "Jag erfar också en otrygghet i och med att om en utrymning skulle bli nödvändig så har jag ingen möjlighet att kunna lämna lokalen utan hjälp".⁸⁷

En kvinna med ADD och autism får inte använda ett fickminne hos läkaren eftersom det finns ett förbud mot inspelningar då dessa kan manipuleras och användas mot verksamheten. Kvinnan upplever det dock som diskriminering då hennes fickminne är ett hjälpmedel.⁸⁸ En kvinna med svår matallergi kräver egen mikrovågsugn på jobbet vilket fungerar, men vid omplacering krävs att hon ska flytta och byta bostad. Hon hävdar att detta är mycket svårt för henne då hennes lägenhet är specialsanerad och att hon därför inte kan bo i vilken övernattningslägenhet som helst.⁸⁹

En högskolestudent med funktionsnedsättning anmäler att han inte fått tentera via hemtentamen, något som han tidigare alltid tillåtit.⁹⁰ En annan student är upprörd över att den IT-lärplattform som införs vid en kurs inte kan kombineras med det stödprogram hon använder för dyslexi. Hon anmäler till Högskoleverket som konstaterar att högskolan "brustit vid tillämpningen av dessa bestämmelser, vilket universitetet ska kritiseras för". Högskoleverket informerar även om att det är DO som handlägger

83. Lpnr 55 och 143.

84. Lpnr 7.

85. Lpnr 57, 71 och 111.

86. Lpnr 72.

87. Lpnr 136.

88. Lpnr 36.

89. Lpnr 120.

90. Lpnr 25.

diskriminering vilket gör att hon också anmäler till DO.⁹¹ En man anmäler att han inte får skrivhjälp på högskoleprovet.⁹²

Att fylla i blanketter kan ställa till bekymmer. En man med dyslexi anmäler att han inte får tillräckligt med stöd vilket resulterar i förseningar och felaktiga utbetalningar.⁹³ En annan hävdar att en myndighet inte tar emot anmälningar via nätet vilket hindrar henne från att själv kunna skriva en anmälan.⁹⁴ En kvinna med synnedsättning försöker fylla i en platsannons via nätet, vilket är det enda sättet som är möjligt att söka arbetet på, men kan inte fullfölja detta då det krävs att man upprepar ett enbart synligt ord, något ljudalternativ fanns inte.⁹⁵

Ett annat område som kan skönjas i DO-anmälningarna är konflikter mellan individer med funktionsnedsättningar och bostadsrättsföreningar. Det kan handla om segdragna konflikter som med tiden trappas upp. En kvinna med allergi har haft flera diskussioner med bostadsrättsföreningen om dålig ventilation i tvättstugan vilket i sin tur lett till osämja på föreningsstämman.⁹⁶ Andra tvister är mer av engångskaraktär och berör ombyggnationer såsom dörröppnare, rullstolsgarage etc. där föreningarna säger nej.⁹⁷ För flera av anmälarna innebär striderna med bostadsrättsföreningarna att de inte kan bo kvar. ”Inte nog med att man är rörelsehindrad man skall behöva flytta efter 28 års boende i samma bostadsrätt”.⁹⁸ Likaså ser sig en annan man vars handikapparkering sägs upp tvingad att flytta.⁹⁹

Upplevda hinder avseende hjälpmedel och tillgänglighet

Ovanstående anmälare förenas av att deras liv fungerar så länge de har tillgång till sina hjälpmedel och en anpassad miljö. De anmäler då de nekas använda sina hjälpmedel och möter en otillgänglig fysisk miljö.

91. Lpnr 76.

92. Lpnr 122.

93. Lpnr 140.

94. Lpnr 101.

95. Lpnr 6.

96. Lpnr 61.

97. Lpnr 54 och 77.

98. Lpnr 77.

99. Lpnr 40.

Varför nekas de tillgång till hjälpmedel? Liksom i den första kategorin kan en tolkning vara att två berättigade perspektiv står mot varandra. I många affärer och i offentliga miljöer är hundar inte tillåtna av hänsyn till allergiker vilket drabbar dem som är beroende av ledar- eller servicehund. Rullstolsförbudet i matsalen bottenar i boendets tolkning av brandsäkerhetsföreskrifter. Här hamnar pensionärernas behov av sina rollatorer för att kunna förflytta sig självständigt på kollisionskurs med föreskrifter om att inte blockera utrymningsvägar.

De hinder som anmälarna beskriver avspeglar problem i omgivningen på olika nivåer. Dels finns okunskap om olika funktionsnedsättningar och vilka begränsningar dessa medför såsom tillgänglighetsaspekter på datorer (till exempel att koder av bokstäver inte kan läsas av personer med synnedsättning). Dels råder kunskapsbrist om betydelsen av hjälpmedel och att de inte syftar till att ge extra fördelar för personen utan handlar om att stödja till samma utgångsläge som för personer utan funktionsnedsättning (till exempel examinationsanpassningar inom högskolan eller fickminne). Dels finns bemötandeproblem som uttrycks mycket starkt i form av överkryssade rullstolsskyltar eller att en vuxen som använder rullstol likställs med ett barn. Diskrimineringen tar sig uttryck från konkreta hinder i form av trappsteg till symboliska i form av skyltar.

Nekat stöd trots diagnos/funktionsnedsättning

I denna kategori återfinns de som själva hänvisar till en diagnos eller en funktionsnedsättning som kan berättiga till vissa insatser såsom hjälpmedel, anpassningar på arbetsmarknaden, LSS-insatser eller specialpedagogstöd i skolan, men som nekas dessa. Upplevelsen av diskrimineringen bygger enligt anmälarna på att de inte har fått sina rättigheter tillgodosedda. Nedan presenteras upplevd diskriminering inom områdena arbetsmarknad, socialtjänst och hälso- och sjukvård samt skola.

Arbetsmarknad

Anmälningarna inom arbetsmarknadsområdet avser här personer som har en anställning och som upplevt exempelvis trakasserier, diskriminerande behandling och risker om uppsägning. I flera fall handlar det om längre perioder av upplevda kränkningar där både kollegor och chefer kan vara involverade.¹⁰⁰ Det är inte ovanligt att anmälan till DO sker då hot eller

100. Detta överensstämmer med annan forskning om diskriminering. Till exempel Strandmark och Hallberg (2007).

beslut om uppsägning blir aktuellt. En man förklarar sin impopularitet hos arbetskolllegorna med att han anmält arbetsmiljön upprepade gånger. Av andra anmälningar framgår att kollegor protesterar då de tvingas göra arbetsuppgifter som anmälaren inte kan utföra med hänvisning till sin funktionsnedsättning.¹⁰¹

Nedsatt arbetsförmåga i samband med funktionsnedsättning kan leda till anställningar med lönebidrag eller anställning på Samhall. Personer som länge stått utanför arbetsmarknaden har också hamnat i så kallade fas 3-jobb. Dessa åtgärder ska vara till stöd för att åter komma in i arbetslivet. Flera anmälningar avser sådana anställningar.

”Jag började på XX affär i YY på våren 2010 efter flera år sjukskrivning på grund av djup depression, värk m.m. Syfte var att arbetsträna för att komma underfund med hur mycket jag kunde arbeta. Arbetsuppgifterna passade mig perfekt då jag är kunnig i antikvärlden samt är mycket kreativ, så jag kände att jag kunde bidra på ett positivt sätt.”¹⁰²

Kvinnan trivs men problemen uppstår då ytterligare en kvinna kommer för att arbetsträna. Hon är ofta kritisk och än värre blir det enligt anmälaren då hon blir ett par med en arbetskamrat samt blir väninna med chefens svärmor. Anmälaren blir arg och skäller ut kvinnan: ”[då] ... skrek jag ut min förtvivlan o ifrågasatte hennes närvaro samt hennes rättigheter på arbetsplatsen! Gråtande åkte jag hem!”¹⁰³ Veckan därpå talar chefen med henne och säger att hennes uppdrag inte kan förlängas på grund av hennes hotfulla beteende. Hon lämnar anställningen omedelbart och anmäler till DO:

”Jag anmäler arbetsplatsen för främjande av vad jag kallar utstuderat mobbing samt ledning för oförmåga att ta itu med konflikter som uppstår och med min bakgrund och sjukdom, känner jag mig starkt diskriminerad att jag som anställd får lämna arbetsplatsen p.g.a. att en s.k volontär som inte ens ska få vistas där när jag arbetar.”¹⁰⁴

En annan anmälan avser en arbetsplats där samtliga anställda utom chefen har något slags lönebidrag. Anmälaren har jobbat där i över tio år eftersom

101. Lpnr 28.

102. Lpnr 141.

103. Lpnr 141.

104. Lpnr 141.

han enligt egen utsago har svåra sömnrubbningar. Han har de senaste två åren känt sig oönskad på arbetsplatsen och anger att chefen sagt saker som "Nu när du kostar mer får du prestera bättre", "Varför sitter du här, har du inte ett jobb att sköta". Han anser att det är fel att han får löneavdrag för frånvaro som orsakats av hans utmattning. Även i detta fall kompliceras arbetskamratsrelationerna av att chefens hustru arbetstränar på samma arbetsplats.¹⁰⁵

Flera personer anmäler den psykosociala arbetsmiljön på Samhall. En kvinna som är döv menar att hon inte får tillräcklig social stimulering då hon är den enda som använder teckenspråk.¹⁰⁶ En man säger upp sig då arbetsmiljön blir alltför dålig. I hans anmälan återges kränkande situationer som kan ha samband med både funktionsnedsättning och etnisk tillhörighet. Ytterligare en anledning till att han valt att säga upp sig är att han ska omplaceras till en arbetsplats där han av tidigare erfarenhet vet att han inte trivs.¹⁰⁷

Vissa anmälningar beskriver flera års problem. En man skriver att han redan som nyanställd nekades att dricka kaffe tillsammans med de andra arbetskamraterna. Detta tillsammans med andra anklagelser resulterade i sjukskrivning och därefter uppsägning och DO-anmälan. "Jag förklarade för XX att jag inte var klar med henne. Jag avsåg då min kommande anmälan till DO."¹⁰⁸ Utfrysning under en längre period rapporterar också en kvinna:

"Anställda sitter ofta och pratar men, jag är inte välkommen för de kallar inte på mig. En dag gick jag till rummet där anställda satt tillsammans, jag frågade vänligt om de hade ett möte, för det vill ja inte missa. Svaret kom från XX att de sitter och är allmänt trevliga. Jag stod kvar men ingen pratade med mig ..."¹⁰⁹

Arbetsmiljön leder till långtidssjukskrivning och hoppet ställs till DO: "Jag känner mig vilsen och felbehandlad, jag får inte rätt hjälp och hoppas Ni kan hjälpa mig ..."¹¹⁰

105. Lpnr 110.

106. Lpnr 125.

107. Lpnr 106.

108. Lpnr 181.

109. Lpnr 23.

110. Lpnr 23.

En kvinna som har ett fas 3-arbete har problem med värk i rygg och axlar. Arbetet blir fysiskt tungt och hon sjukskrivs på 25 procent vilket arbetsgivaren inte accepterar. Dessutom rapporteras till arbetsförmedlingen att hon haft konflikter med en kollega. Då hon arbetat längre period än överenskommet blir hon besviken över ett dåligt arbetsintyg.¹¹¹ En man kritiserar en annan fas 3-arbetsplats för att utnyttja arbetstagare som kommer dit. Han behöver en anpassad arbetsplats men varken tekniska hjälpmedel eller lugn arbetsmiljö ordnas. Efter en hetsig diskussion med chefen väljer han att sluta anställningen. "Jag går på aktivitetsstöd, är utförsäkrad och mår fysiskt och psykiskt dåligt."¹¹²

Ovanstående anmälningar avseende arbetsmarknad har gemensamt att de handlar om upplevda kränkningar under en längre period i anställningsformer vars syfte är att stödja tillbaka till arbetsmarknaden, såsom lönebidrag, samhallsarbete eller fas 3-jobb. Anmälarna menar att det handlar om att inte få anpassningar till sin funktionsnedsättning, att inte få ta del av arbetsgemenskap och om oförstående chefer. I beskrivningarna ingår jämförelser med kollegor såsom att de inte behöver använda stämpelklocka, de får komma försent utan att få löneavdrag eller de tar längre lunchraster utan att arbeta igen tiden. Konflikterna kan leda till nya sjukskrivningar.

Upplevda kränkningar avser också fall då personer har haft heltidsanställningar och sedan på grund av sjukdomar eller olyckor sjukskrivs och kommer tillbaka på deltid. En pedagog drabbas av skador vid en operation och kommer tillbaka för arbetsträning på 25 procent. Efter en tid sägs hon upp med hänvisning till arbetsbrist. Själv misstänker kvinnan att svårigheter att lägga schema för 25 procents tjänst är den egentliga orsaken till uppsägningen.¹¹³ Samma gäller en man som efter olycka erbjuds 25 procents tjänst som innebär helt andra arbetsuppgifter än han tidigare utfört.¹¹⁴ En kvinna som länge arbetat max halvtid upplever sig diskriminerad då det schema hon får innebär mycket långa arbetspass vilket hon menar inte fungerar med hennes funktionsnedsättning. "Men hon gör allt för att jag ska säga upp mig, och nu har mina arbetskamrater börjat mobba mig också ...".¹¹⁵ Ett liknande fall är en kvinna som tidigare arbetat

111. Lpnr 80.

112. Lpnr 15.

113. Lpnr 65.

114. Lpnr 38.

115. Lpnr 74.

38,25 timmar och enbart på vardagar som med ny chef får nytt schema och 40-timmarsvecka.¹¹⁶

Anmälningarna till DO gäller också låga löner. Det handlar om att arbetsgivaren räknar med handikappersättningen i lönen så att anmälaren får en mycket lägre lön än kollegorna.¹¹⁷ En långtidssjukskriven kvinna är upprörd över att hon inte blev kallad till lönesamtal och inte meddelades ny lön. Detta ledde till att hon inte kunde argumentera för en högre lön. ”Jag har en bra grundlön och klagar inte på den, utan det är kränkningen att inte få ta del av mina rättigheter enligt kollektivavtalet ...”.¹¹⁸ I anmälan argumenterar kvinnan också att hon ser sig som en talesperson för andra långtidssjukskrivna som särbehandlats men som kanske själva inte orkar driva frågan. Det kan noteras att i exemplen ovan så finns tillsvidareanställningar i botten som anmälarna har fått innan funktionsnedsättningarna har kommit in i deras liv. Flera refererar också till sjukdomsdiagnoser snarare än funktionsnedsättningar.

Socialtjänst och hälso- och sjukvård

Inom socialtjänstens område anmäler personer med funktionsnedsättning att de inte får tillgång till det stöd som de anser sig berättigade till. En kvinna som är döv anmäler att hennes familjehemsplacerade son inte får tillräckligt med teckenspråksträning. Sonen är hörande och har placerats i en hörande familj, men mammans och sonens gemensamma språk är teckenspråk.¹¹⁹

Andra anmälningar gäller avslag på LSS-insatser. En man anmäler exempelvis att han inte längre får ledsagning vilket han haft tidigare.¹²⁰ En mamma till en vuxen son anmäler förändringar i hans dagliga verksamhet.¹²¹ Avseende försörjningsstöd finns några anmälningar där anhöriga tycker att socialtjänsten ska ta ett större ekonomiskt ansvar eller ställer för höga krav på de vuxna barnen.¹²²

116. Lpnr 2.

117. Lpnr 14.

118. Lpnr 137.

119. Lpnr 135.

120. Lpnr 47.

121. Lpnr 79.

122. Till exempel lpnr 4 och 93.

Några anmälningar berör bemötandefrågor inom socialtjänsten. Det kan handla om enskilda handläggare som anses uppträda på ett kränkande sätt.

”I våras blev det för mkt så jag ansökte om personlig assistent hos X kommun och då började det riktiga helvetet. In hemma hos mig kliver XX. Hon hälsar inte, presenterar sig inte utan sätter sig vid köksbordet och det första hon säger är att ’jag är inte säker på att du ens tillhör någon personkrets.’ Därefter följer en 2 timmar lång förnedring.”¹²³

En annan man skriver: ”Vi kände oss djupt kränkta och särbehandlade av biståndshandläggare XX som helt har förbigått portalparagrafernas krav på respekt, bra bemötande och informationsskyldighet.”¹²⁴ I anmälningar uppges namn på chefer och handläggare. I dessa fall nekas anmälarna rättigheter de ansökt om men de reagerar också över ett dåligt professionellt bemötande.

Ett stort antal DO-anmälningar avser utebliven tolk som formuleras likadant och avslutas med:

”Landstinget är enligt Hälso- och sjukvårdslagen skyldig att erbjuda tolk till döva, dövblinda och hörselskadade boende inom landstinget. Trots detta fick jag inte tolk. Jag känner mig diskriminerad och fråntagen möjligheten att vara delaktig i samhället, varför jag anmäler detta.”¹²⁵

Problem att få tolkhjälp är påtalat sedan tidigare i rapporter från DO. En anledning till att många likalydande anmälningar görs till DO kan vara att funktionshinderförbund uppmanar sina medlemmar att anmäla. Det gör exempelvis Stockholms dövas förening på sin hemsida: ”Sådana anmälningar gör tolkbristen synlig.”¹²⁶ I ovanstående fall stöder sig anmälarna på att de har rätt till tolk och att denna rättighet är en viktig del av tillgänglighetspolitiken och möjliggör delaktighet i samhället.

123. Lpnr 24.

124. Lpnr 115.

125. Till exempel l pnr 142.

126. <http://www.stockholmsdf.se/teckensprakstolk/utebliven-tolk> 130809

Skolan

Anmälningarna inom skolområdet görs av föräldrar och berör både uteblivna resurser och dåligt bemötande. Ett fåtal anmälningar gäller förskolan. Det gäller bland annat en kommuns regel att reducerad förskoletid, det vill säga 15 timmar/vecka, ska fördelas på tre timmar varje vardag. Mamman vill istället ha fem timmar tre dagar då hennes barn är svårt allergiskt och inte tål fisk eller lukten av fisk. Tidigare har barnet deltagit måndag till onsdag och fisk har serverats torsdag eller fredag. På så sätt har lokalerna varit utvädrade till måndagen.¹²⁷ I ett annat fall anmäler föräldrarna att kommunen inte lyckas ge deras barn med cp en förskoleplats. Föräldrarna menar att de varit ute i god tid för att få extra resurser till barnet men ändå misslyckades kommunen med att hitta en plats i rätt tid.¹²⁸

En skola har polisanmält en sjuårig pojke för att han sparkat en lärare hävdar en förälder. Konflikterna mellan föräldrarna och rektorn har resulterat i anmälningar till socialtjänsten. Fysiska bråk med andra elever där pojken ibland får stryk och ibland är den som slår eskalerar. Ytterligare en motsättning uppstår då skolan rekommenderar medicinering men föräldrarna vägrar. Föräldrarna hävdar att problemen började då det kom en ny rektor. Modern väddar till DO: "Vore väldigt tacksam om någon tog kontakt med mig så att vi kan reda ut denna situation innan höstterminen börjar".¹²⁹

Att resurser eller stöd dras in eller förändras kan orsaka enorma svårigheter för några barn. Föräldrar kan vara engagerade och erbjuda lärare stöd, utbildning och råd men ändå fungerar inte undervisningen för deras barn. En mamma vars barn tvingas byta skola då kommunen inte vill bevilja extra pengar till resurser skriver: "Nu börjar vår kamp!"¹³⁰ Hon fortsätter: "Vi har föreslagit hur många lösningar som helst och möter bara en vägg".¹³¹

Här finns också exempel på hur skolor nekar att ta emot barn när det står klart att barnen har funktionsnedsättningar. Det gäller skolor dit föräldrarna ställt sina barn i kö och där de senare får en plats. Föräldrarna meddelar att barnen har neuropsykiatriska diagnoser och då dras

127. Lpnr 87.

128. Lpnr 60.

129. Lpnr 66.

130. Lpnr 116.

131. Lpnr 116.

platserbjudandet in.¹³² Skolorna försvarar sina beslut med att de inte har de resurser som krävs.

Flera av dem som vänder sig till DO i fråga om skolor gör också anmälan till exempelvis skolinspektionen. Av dessa anmälningar framgår att föräldrarna försökt få hjälp och har haft samtal med skolledning och lärare. Flera av fallen berör resursfrågor där föräldrarna hävdar sina barns rätt till extrastöd, men skolorna är restriktiva.

Upplevda hinder avseende rättigheter

Ovanstående DO-anmälningar anger diagnos eller funktionsnedsättning eftersom detta blir själva förutsättningen för att få ta del av välfärds-samhällets stöd. Det finns i dessa anmälningar en stark medvetenhet om vilket stöd man har rätt till. Den upplevda diskrimineringen består av att inte få ta del av de rättigheter som lagstiftning möjliggör.

Anmälningarna inom arbetsmarknadsområdet avser huvudsakligen dem som har en tillsvidareanställning och redan har en fot inne på arbetsmarknaden eller dem som tidigare haft arbete och nu får chansen igen genom lönebidrag, fas 3 eller Samhall.¹³³ Dessa individer har erfarenheter av hur en arbetsmarknad kan fungera. För andra personer med funktionsnedsättning tycks det stora problemet vara att överhuvudtaget ta sig in på arbetsmarknaden.

I en artikel som sociologen Dimitris Michailakis publicerade då "Lagen om förbud mot diskriminering i arbetslivet på grund av funktionshinder" var tämligen ny argumenterade han för att det fanns problem med lagen då den fokuserade på individuell diskriminering. Individfokus medförde problem att komma åt strukturell diskriminering.¹³⁴ Han ifrågasatte att svårigheter att ta sig in på arbetsmarknaden enbart kopplades till fördomar. Michailakis hävdade att personer med funktionsnedsättningar som kategori har diskriminerats under decennier genom exempelvis sämre tillgång till utbildning.¹³⁵ Utestängning från utbildning medför i sin tur att de inte ens kan konkurrera om vissa arbeten. Det finns således en historisk

132. Lpnr 34 och 84.

133. Jämför Hvinden (2004) s. 185.

134. SFS 1999:132 Med denna lag fick HO processrätt och kunde driva diskrimineringsärenden i rätten.

135. Utbildningsnivån är lägre bland personer med funktionsnedsättning än bland befolkningen totalt. SCB 2009:3.

diskriminering av personer med funktionsnedsättningar som tar sig uttryck i att de har sämre förutsättningar att ta sig in och bli konkurrenskraftiga arbetstagare.¹³⁶ Michailakis hävdade därför att personer med funktionsnedsättningar som står långt från arbetsmarknaden hade svårare att dra nytta av diskrimineringslagen. En sådan tendens är synlig bland DO-anmälningarna än idag fastän lagen har ändrats.

I fråga om skola handlar anmälningar ofta om att skolan hänvisar till resursbrist, men det gäller också bemötande. Kommunikationen mellan föräldrar och lärare eller skolledning har ibland helt tagit stopp. Även anmälningar inom socialtjänst kan gälla bemötande. Inom detta område anmäls också beslut om avslag rörande LSS eller försörjningsstöd.

Anmälningarna om utebliven tolk skiljer sig från övriga dels för att de fylls i enligt standardformulär, dels för att de så tydligt hänvisar till bristande delaktighet i samhället.

Hur definierar anmälarna funktionshinder?

DO-anmälningarna har i det här kapitlet delats in i tre olika kategorier beroende på vad som upplevs som diskriminerande. De som anmäler upplever sig diskriminerade av omgivningens okunskap och fördomar, för att de nekas använda hjälpmedel och för att de inte får ta del av stöd och service. De upplevda hindren finns konkret såväl som symboliskt. De handlar om att tillskrivas funktionsnedsättningar eller att inte inkluderas alls i en speciell funktionsnedsättningsgrupp.

Anmälningarnas gemensamma nämnare är sambandet med diskrimineringsgrunden funktionshinder. Anmälarna hänvisar till funktionshinder på olika sätt och olika modeller av funktionshinder används. Ibland betonas diagnosen, ibland läggs tonvikten på relationen funktionsnedsättning och omgivning. De tre olika kategorierna skiljer sig delvis åt i hur de ser på funktionshinder. Den första kategorin förenas av att det är fördomar eller okunskap som orsakar funktionshinder. De anser att diskrimineringen består av att de tillskrivs fler svårigheter och problem än de själva upplever. De argumenterar utifrån ett socialt eller miljörelativt perspektiv. I den andra kategorin, där personerna inte tillåts använda sina hjälpmedel, använder sig anmälarna av en miljörelaterad definition där anpassningar till exempel via hjälpmedel eller medicinering medför att funktionshindren reduceras. Den tredje kategorin framhäver det medicinska perspektivet.

136. Maichailakis (2000).

De lyfter fram sin medicinska diagnos i syfte att få tillgång till vissa former av stöd.

Bland DO-anmälningarna finns alltså både den medicinska och miljörelationella, och eventuellt den sociala, funktionshindermodellen representerade. Anmälningarna visar att det idag finns flera olika sätt att se på funktionshinder och att anmälarna anammar olika sätt att relatera till diskrimineringslagen. Olika föreställningar om hur funktionshinder konstrueras står sida vid sida. Anmälningarna avser upplevd diskriminering i samband med en specifik händelse. Tolkningen av hur funktionshinder definieras i ansökan kan vara situationsbunden och behöver inte betyda att anmälaren resonerar på samma sätt i andra sammanhang. Tvärtom är det troligt att det finns en mer pragmatisk hållning från anmälarnas sida i syfte att kunna använda sig av diskrimineringslagen.

I en studie där funktionshinderforskare Jan Grue intervjuade ledande representanter för norska funktionshinderorganisationer framgår att de agerar och diskuterar utifrån både medicinska och sociala modeller i sitt vardagsarbete för att driva sina frågor.¹³⁷ Organisationerna är pragmatiska för att kunna föra arbetet med funktionshinderfrågor framåt. Svenska funktionshinderförbund har olika relationer till den medicinska vetenskapen. Medan några förbund kritiserar den medicinska funktionshindermodellen kan andra skapa nära allianser med medicinsk forskning.¹³⁸

För att anmälan till DO ska kunna göras måste anmälaren hänvisa till någon av diskrimineringsgrunderna. Det kan medföra att en person som i andra situationer säger sig vara sjuk anmäler diskriminering som har samband med funktionsnedsättning. Detta kan tolkas som ett sätt att anpassa sig för att kunna anmäla till DO. Ett sådant resonemang har förts fram av funktionshinderforskaren Jan Grue. Han ställer frågan om personer hellre identifierar sig som sjuka än att ha en funktionsnedsättning, då sjuk anses mindre stigmatiserande. Sjukdom är oftast tidsbegränsad till skillnad från funktionsnedsättningens varaktighet. Nackdelen med att definiera sig som sjuk är dock att välfärdsstatens stöd och service i vissa fall förutsätter funktionsnedsättning inte sjukdom.¹³⁹ Funktionshinderbegreppet skulle därmed kunna tillgripas för att få tillgång till välfärdsstatens resurser eller

137. Grue (2011).

138. Hugemark och Roman (2012) kap 6.

139. Grue (2013).

till vissa rättigheter. Ett sådant agerande innebär inte några felaktigheter – upplevelsen av diskriminerande behandling finns där. Detta skulle kunna vara en möjlig tolkning av vissa av anmälningar till DO i synnerhet inom den tredje kategorin.

För att kunna tillämpa diskrimineringslagen måste ett samband med funktionshinder framgå av anmälan.¹⁴⁰ Detta medför det något paradoxala att diskrimineringslagen som vill motverka särbehandling i samband med kön, funktionshinder, etnisk tillhörighet och så vidare ändå måste fastställa att grunden till diskriminering bottnar i kön, funktionshinder, etnisk tillhörighet.¹⁴¹

Komplexiteten i att skriva in sig i ett diskrimineringslagsammanhang understryks också av att flera anmälare väljer att kryssa i flera diskrimineringsgrunder eftersom det är vanskligt att avgöra varför man upplever sig diskriminerad. I vardagslivet är det svårt att bedöma huruvida det är kön, funktionsnedsättning eller etnisk tillhörighet som har samband med den upplevda diskrimineringen. Inom forskning brukar ett perspektiv där många faktorer samverkar på olika och komplexa sätt kallas för intersektionalitet.¹⁴² I begreppet intersektionalitet ingår också en kritik av de rådande maktförhållandena och en politisk vilja till förändring.¹⁴³ Hugemark och Roman hävdar att likställandet av olika maktordningar och diskussioner om intersektionalitet var en bidragande orsak till att de fyra ombudsmännen slogs ihop till en enda myndighet.¹⁴⁴

Vanligtvis definierar vi kanske inte vilka faktorer som påverkar hur vi bemöts. På så sätt är anmälningarna till DO ett speciellt material eftersom anmälaren själv anger vilka diskrimineringsgrunder som kan vara av vikt. Ovan såg vi en kvinna som anmälde både funktionshinder, religion och etnisk tillhörighet som förmodad grund till att hon ansåg sig diskriminerad.¹⁴⁵ Det finns således en medvetenhet bland anmälarna att det inte bara är deras funktionsnedsättning som kan ha betydelse för deras upplevda diskriminering.

140. Grue (2010).

141. Jämför Michailakis (2000) s. 52.

142. Det finns mycket skrivet om intersektionalitet. En introducerande bok som utgår från funktionshinder är Söder och Grönvik (2008).

143. Michailakis (2008) s. 186-187.

144. Hugemark och Roman (2012) s. 57-58.

145. Lpnr 16.

Den stora variationen inom anmälningarna både vad som upplevs som hinder och hur anmälarens skriver in sig i diskrimineringslagen pekar på olika möjligheter att arbeta inom funktionshinderområdet. Det blir uppenbart att anmälarna söker lösningar och stöd på olika sätt både via anpassningar av miljön och större acceptans för vissa diagnoser och funktionsnedsättningar och ökat individuellt stöd. Här framträder de politiska utmaningarna avseende personer med funktionsnedsättning mellan dels samhälleliga anpassningar i form av att riva barriärer, dels insatser riktade till individen för att manövrera i ett otillgängligt samhälle.

Varför DO-anmälan?

I detta kapitel analyseras varför individer gör anmälningar till DO. Troligtvis finns lika många orsaker som anmälningar, men i materialet går att urskilja ett antal mönster. Den vanligaste anledningen till att anmäla handlar om att få upprättelse efter en händelse som upplevs som diskriminering, men anmälningarna kan också ha andra syften såsom att förbättra livet för ett kollektiv eller förändra samhället.

En del av en kamp

Att göra en anmälan till DO kan vara en del av en kamp, ett sätt att förändra. Det kan handla om att få en diagnos erkänd för att därmed kunna ta del av vissa välfärdstjänster eller få respekt för sina symptom, men det kan också syfta till att utveckla samhället. De anmälningar som gäller (o)tillgänglighet har i flera fall ett uppenbart syfte att visa på bristande tillgänglighet ur ett delaktighetsperspektiv.

Anmälningar berör ofta en enskild individs upplevelse av diskriminering, men vissa anmälare påtalar att den drabbar många personer med funktionsnedsättningar, inte specifikt dem själva, såsom att e-delegationen inte likställt teckenspråk med andra språk eller att biljettförsäljningen över disk tas bort vilket "... drabbar inte minst äldre människor, liksom personer med nedsatt syn och behov av muntlig diskussion av resealternativ...".¹⁴⁶ Det finns också anmälningar om hur tidningar publicerat kränkande illustrationer till artiklar eller att SR:s sommarpratprogram inte är tillgängliga för döva.¹⁴⁷ Självklart har även många individanmälningar en kollektiv dimension. Såsom den mamma som anmäler att hennes son med synnedsättning blir kränkt av reklam som uppmuntrar till att slänga sina

146. Lpnr 70 och 138.

147. Lpnr 21 och 51.

glasögon. Mamman skriver: "Min son klarar inte sin vardag utan glasögon, att han ska behöva höra en person på radion skrika av rädsla över att se en person i glasögon känns förnedrande".¹⁴⁸

Kamp för ändrade lagar och förordningar

I några anmälningar till DO hävdar personer med funktionsnedsättningar att de missgynnas av lagar och regler som är tänkta att ge lika förutsättningar för alla medborgare. Detta upplever till exempel en person som studerar och har fått rätt till reducerad studietakt vilket leder till att utbildningen tar längre tid. Studiemedlen beräknas dock på samma sätt som för andra studenter vilket för honom skulle innebära att de sista åren av utbildningen inte kan finansieras med studielån.¹⁴⁹ Andra exempel som upplevs diskriminerande är regler om starta-eget-bidrag som begränsas till sex månader och där en man som bedöms ha 25 procents arbetsförmåga hävdar att han borde kompenseras med längre tid eftersom han inte kan jobba fullt ut. "Man vägrar ta hänsyn, ansvar för min funktionsnedsättning. Därför önskar jag er hjälp så att jag kan vara på samma spelplan i arbetslivet som en frisk människa."¹⁵⁰

Kampen för en diagnos

I anmälningarna till DO finns exempel som utöver upplevelsen av diskriminering kan tolkas som ett uttryck för att nå ett erkännande av diagnoser. I vissa fall kan en medicinsk diagnos medföra att funktionshindren lättare accepteras. I detta material finns två omdebatterade symptom representerade nämligen elöverkänslighet och SHR (sensorisk hyperreaktivitet) som också kallas doftöverkänslighet eller kemikalieöverkänslighet.¹⁵¹

De kränkningar som upplevs berör flera olika områden såsom sjukvård, utbildning och arbetsmarknad. En familj har gjort flera anmälningar till DO avseende barnens skolgång. Barnen, som liksom sina föräldrar har

148. Lpnr 105.

149. Lpnr 13.

150. Lpnr 83.

151. I fråga om elöverkänslighet anser Socialstyrelsen att finns inte något vetenskapligt underlag som styrker ett orsakssamband mellan symptom och elektromagnetiska fält. Däremot bör symptomen tas på största allvar och personer som drabbas har rätt att bli utredda och bemötta med respekt inom vården. Socialstyrelsen har också beviljat statsstöd till funktionshinderförbundet Elöverkänsligas riksförbund då medlemmar till följd av varaktiga funktionsnedsättningar möter stora svårigheter i det dagliga livet.

elöverkänslighet, har inte på många år haft vanlig skolundervisning utan istället hemundervisning. En lokal i skolan har elsanerats men föräldrarna hävdar att den inte fungerar då klassrummet vanligtvis används för åk 2. Föräldrarna befarar att det kan bli genant att själv gå i femman men att dela klassrum med andraklassare.¹⁵² Inte heller gymnasieundervisningen fungerar tillfredsställande för ett syskon. Skolan erbjuder stödsatser till barn med inlärningssvårigheter men inte till barn med elöverkänslighet.¹⁵³

Anmälningarna avseende sjukvård handlar om att de som elöverkänsliga inte kan vistas i lokalerna. En kvinna har tidigare haft en överenskommelse med en husläkare som gjort hembesök, men när läkaren flyttar faller detta arrangemang och hon blir utan vård.¹⁵⁴ En annan kvinna kontaktar sjukhusledningen då hon på grund av sin elöverkänslighet måste lämna sjukhuset mitt i natten. Även en person med SHR anmäler ett sjukhus då det inte finns någon policy om parfym.¹⁵⁵

Arbetsförmedlingen blir anmäld då personer menar att de blivit skickade till arbetsplatser som inte fungerar för elöverkänsliga, att de vägrar registrera dem med särskild kod för funktionshinder, att handläggarna inte förlägger möten i särskilt elsanerade rum samt att en person med SHR inte tillåts göra praktik hemifrån.¹⁵⁶ Anmälningarna till DO avser också att landstingen bör uttrycka sig mer respektfullt på sina informationssidor avseende elöverkänslighet och hänvisa till relevant funktionshinderförbund eller att SL bör ha mobilmfria vagnar i tunnelbanan.¹⁵⁷ Personer med SHR kräver rökfria uteserveringar då de annars alltid är hänvisade till att sitta inomhus.¹⁵⁸

Myndigheters vägran att skriva intyg om diagnosen elöverkänslighet orsakar anmälningar.¹⁵⁹ Någon vill ha ett intyg för att kunna få tillgång till stöd från socialtjänsten. Andra vill ha det för sjukförsäkring och som vi såg ovan kan

152. Lpnr 131, 132 och 133.

153. Lpnr 134.

154. Lpnr 85.

155. Lpnr 32.

156. Lpnr 30, 92 och 130.

157. Lpnr 33 och 98.

158. Lpnr 39.

159. Lpnr 18.

det också användas inom arbetsförmedlingen.¹⁶⁰ I kampen för att få ett intyg berättar en kvinna att hon istället fått en remiss till psykiatrisk vård.¹⁶¹

Anmälningarna i dessa fall handlar inte bara om att få rätt i en specifik situation där man upplevt sig diskriminerad utan också om att samhället ska erkänna diagnosen vilket kan ge vissa rättigheter till stöd och hjälp. Att få en diagnos kan också ge individen svar på frågor om varför livet blivit som det blivit. En man som får sin ADHD-diagnos som vuxen stämmer sin kommun för att de inte ombesörjt så att han diagnosticerats tidigare eftersom han haft svårigheter genom hela uppväxten. För honom blir diagnosen en insikt om att hans alkoholvanor har en koppling till hans ADHD.¹⁶²

Kampen för tillgänglighet

Vissa DO-anmälningar kan visa på diskrimineringslagens begränsningar, vilket DO är medveten om och nämner i sin årsredovisning.¹⁶³ Detta är särskilt aktuellt i fråga om bristande tillgänglighet. Funktionshinderrörelsen har drivit frågan om att inbegripa bristande tillgänglighet i diskrimineringslagen under många år och regeringen har också låtit utreda frågan.¹⁶⁴

Flera funktionshinderförbund uppmanar sina medlemmar att anmäla då de drabbas av otillgänglighet. Det märks i DO-materialet dels i fråga om uteblivna tolkar där samtliga anmälningarna innehåller formuleringen ”... känner mig kränkt på medborgerliga rättigheter ...”, dels på anmälningar som går både till DO och Independent living rörelsen.¹⁶⁵ På hemsidan för Independent living finns en särskild anmälningsfunktion. Syftet med denna, enligt hemsidan, är:

- synliggöra diskrimineringen av personer med funktionsnedsättning i Sverige
- göra det lättare att anmäla

160. Lpnr 42.

161. Lpnr 11.

162. Lpnr 49.

163. DO (2013).

164. I skrivande stund har regeringen lagt fram en proposition om bristande tillgänglighet prop. 2013/14: 198.

165. Independent Living är en filosofi och en internationell rörelse av människor med funktionsnedsättning som arbetar för självbestämmande, lika villkor och självrespekt.

- uppmärksamma allmänhet och beslutsfattare på diskrimineringen
- göra Sverige mera tillgängligt och förbättra livsvillkoren för människor med funktionsnedsättning.¹⁶⁶

Anmälningarna med kopia till Independent living handlar oftast om fysiska begränsningar, såsom exempelvis trappsteg och frånvaro av ramper, som gör det omöjligt för en person som använder rullstol att ta sig fram. Ett mer politiskt syfte att synliggöra otillgängligheten avspeglas i att samma person gör flera anmälningar.¹⁶⁷

Rätten till sin funktionsnedsättning

Det finns några fall där anmälan avser att omgivningen försökt kompensera för funktionsnedsättningen utan att diskutera detta med personen i fråga. Det gäller en kvinna med en mindre ansiktsförflamning som anmäler att hennes funktionsnedsättning fotoshoppats bort hos fotografen. När hon får bilderna har de retuscherat bort hennes sneda mun och istället försett henne med en rak.

”Jag är fruktansvärt upprörd och riktigt ledsen över detta. Om en människa med övervikt kommer in och ska ta en bild, korrigerar dem bilden då så att denne ser ut som en smal fotomodell? Ska dem verkligen få bestämma hur idealet ser ut? /---/ Jag har alltid varit ledsen över min ansiktsförflamning men att i vuxen ålder bli diskriminerad såhär är fruktansvärt hemskt.”¹⁶⁸

Ett liknande fall avser en man med cp som ska besöka en vårdcentral och de anställda kräver att han ska ha med sig en stödperson trots att han själv inte vill.¹⁶⁹ Stödpersonen ska vara till för honom och inte för vårdcentralen hävdar han.

166. <http://anmalningstjansten.independentliving.se/information-for-verksamheter-som-blivit-anmalda#faq1>

167. Till exempel lprnr 46, 45 och 44.

168. Lprnr 103.

169. Lprnr 123.

Att tillskrivas en felaktig funktionsnedsättning

I anmälningarna finns många gånger diagnoser och beskrivningar av funktionsnedsättningar. Anmälarna beskriver sig själva som allergiker, som rullstolsburna och liknande, men man kan också uppleva sig diskriminerad genom att bli tillskriven en diagnos eller en funktionsnedsättning. De fall i DO-materialet som berör felaktiga diagnoser handlar företrädesvis om psykiska funktionsnedsättningar.

En kvinna menar att hon varit långtidssjukskriven på grund av nackbesvär men fick enligt ett läkarintyg ersättning för psykisk sjukdom. Hon skriver: "... kränkande att skriva ut psyk. besvär och långvarig sj.skrivningar tagit hårt på mig ...".¹⁷⁰ En man anmäler till DO att hans hustru fått diagnosen inbillningssjuk.¹⁷¹

Föräldrar till ett barn med funktionsnedsättningar blev "ledsna, besvikna, arga och kränkta" av att deras son hänvisades till en barngympagrupp för barn med särskilda behov. De menade att barnets funktionsnedsättningar inte stämde överens med dem som barnen i gruppen med särskilda behov hade.¹⁷² Ytterligare en person anmäler att han som barn placerades i särskolan.¹⁷³ Det har också framgått av tidigare exempel att personer som använder rullstol eller personer med cp riskerar behandlas som de har intellektuella funktionsnedsättningar.¹⁷⁴

De som anmäler felaktigt tillskriven diagnos eller funktionsnedsättning beskriver också att de har en annan funktionsnedsättning. De har en funktionsnedsättning men anmäler för att de tillskrivs en annan felaktig funktionsnedsättning. Ovan ges exemplet nackbesvär men det kan också handla om dyslexi eller andra funktionsnedsättningar.

Olika slags diagnoser eller funktionsnedsättningar bemöts på olika sätt av omgivningen. Vissa accepteras på ett sätt som andra inte gör. Psykiska funktionsnedsättningar betraktas många gånger som stigmatiserande och flera satsningar har gjorts för att ta håll på myter och fördomar vilket kan förklara varför man anmäler just tillskrivningen av psykiska diagnoser som diskriminerande.¹⁷⁵

170. Lpnr 112.

171. Lpnr 52.

172. Lpnr 17.

173. Lpnr 128.

174. Till exempel l pnr 82.

175. Lindberg och Grönvik (2011) s. 168. Se även till exempel Hjärnkoll www.hjarnkoll.se

Att rapportera en kränkning

Något som förenar de flesta anmälningar till DO är beskrivningen av att ha blivit kränkt. Ordet kränkt förekommer mycket frekvent. En kvinna som blir utkörd från en affär för att hon använder ledarhund skriver: "... jag kände mig inte värd någonting. Jag lämnade butiken gråtandes och mycket kränkt".¹⁷⁶ Ett par med synnedsättning som bokar resa på kryssning nekas följa med då de kommer till incheckningen och de skriver: "Efter det inträffade känner vi oss kränkta, besvikna och otillräckliga".¹⁷⁷ En rullstolsburen kvinna som måste betala för skjuts hävdar: "... jag känner mig diskriminerad och kränkt in i ryggmärgen".¹⁷⁸

En student med funktionsnedsättning skriver tentamen i ett så kallat resursrum får inte lämna in anonymt såsom andra studenter: "Jag blir straffad, missgynnad och kränkt bara för att jag har ett funktionshinder ...".¹⁷⁹

En kvinna som arbetstränar, men där relationen med nye chefen inte fungerar säger: "Just nu är jag sjukskriven igen och totalt kränkt".¹⁸⁰

Det förekommer också beskrivningar av hur illa anmälarna tagit vid sig: "jag mår fortfarande dåligt av det som inträffat ... /---/ Jag har även fått sömnproblem efter det som inträffat på grund av att det har tärt på mig både psykiskt och emotionellt".¹⁸¹ En man säger: "Jag är så frustrerad och ledsen över kommunens handlande att jag idag är på god väg att hamna på sjukhus om inte något händer och då blir jag en större belastning för samhället än jag varit på 20 år".¹⁸² En kvinna säger:

"Jag kan inte släppa det här eftersom jag vet att fler i XX stad är i samma situation som jag; sjuk, sjukskriven och bortglömd. Det har hänt ett flertal andra händelser som har gjort att jag känt mig kränkt, som någon man helst vill bli av med och att man är till besvär pga en kronisk sjukdom."¹⁸³

176. Lpnr 139.

177. Lpnr 108.

178. Lpnr 91.

179. Lpnr 64.

180. Lpnr 23.

181. Lpnr 131.

182. Lpnr 24.

183. Lpnr 137.

Hela familjen kränkt

Den upplevda diskrimineringen kan drabba hela familjer. I flera fall understryker anmälaren att andra familjemedlemmar eller hela familjen också blivit kränkt.

En kvinna ansöker om parkeringstillstånd men uppger att hon nekas då hennes funktionsnedsättningar anses vara för små. Istället uppmanar handläggaren maken att skjutsa kvinnan. Han protesterar och menar att även han har behov av parkeringstillstånd. Kvinnan anmäler till DO:

”Jag och min make känner oss också mycket kränkta av det bemötande handläggaren hade vid besöket den 3 november. Vi har båda arbetat sedan 14 respektive 18 årsålder. Vi har alltid klarat oss själva. Att då på ett väldigt arrogant sätt bli påtalad att vi borde skaffa färdtjänst och hemtjänst för att kunna delta i samhällslivet känns väldigt kränkande. Ett enkelt avhjälp hinder är ett parkeringstillstånd. Tids nog kommer vi nog vara i behov av samhällets övriga tjänster.”¹⁸⁴

I ett annat fall är det mannen som söker LSS-insats men upplever sig, och framför allt sin fru, dåligt behandlade av handläggaren.

”Vi och då främst min hustru NN har upplevt oss diskriminerade och särbehandlade av biståndshandläggaren NN... /---/... vi yrkar att (NN) skiljs från sin tjänst eller i vart fall inte bör hantera personer där kvinnliga partner i parrelation som har invandrarbakgrund.”¹⁸⁵

När barns skolgång inte fungerar finns flera exempel på att föräldrarnas liv påverkas mycket negativt. I ett fall har problemen resulterat i att familjen lever på försörjningsstöd då mamman inte har ”... kunnat söka och sköta ett vanligt arbete då all hennes fokus och energi fått läggas på sin dotter”.¹⁸⁶ Situationen har lett till att föräldrarna inte längre orkar arbeta. I ett fall där sonen isoleras på skolan skriver pappan i anmälan: ”... jag inte har någon som helst möjlighet att varken sköta mitt arbete eller någonting på dagarna, samt ständigt bli utsatt av hot från skolledningen om att bli anmäld till socialtjänsten om jag inte tillmötesgår deras krav i denna diskriminering

184. Lpnr 118.

185. Lpnr 115.

186. Lpnr 53. Ansökan är skriven av personligt ombud.

och kränkning”.¹⁸⁷ En mamma till två barn som båda har ADHD menar att stödet i skolan inte fungerar. Hon skriver att:

”... /jag/ tvingats göra uppehåll i min utbildning eftersom mina barns skolsituation får även mig att må dåligt samt för att finnas till hands för barnen. /---/Även min make har gjort samma sak. Känt sig 'tvingad' att vara med på varje lektion, i drygt två månaders tid, för att göra vår kille trygg och få ordning på situationen.”¹⁸⁸

En man som anmäler socialtjänsten för att de bett hans syster med lindrig utvecklingsstörning att komma till ett utredningshem med sitt barn, menar att hon inte förstått vårdplanen. ”XX har blivit illa behandlad och diskriminerad samt hela familjen blivit utsatta för kränkningar, förolämpningar, mobbning och stor respektlöshet av socialtjänsten.”¹⁸⁹

Beskrivningarna av att flera i familjen känner sig diskriminerade eller kränkta överensstämmer med att anmälningarna kommer från flera personer runt personen med funktionsnedsättning. Det är inte ovanligt att föräldrar anmäler för sina barns räkning, både minderåriga och vuxna. Likaså finns flera exempel då syskon anmäler. Men det finns också anmälningar som gjorts av mer avlägsna släktingar såsom brorsdotter.¹⁹⁰ Goda män och personliga ombud finns också representerade, men inte i någon större omfattning.

DO-anmälan - vad ska den leda till?

Vad hoppas anmälarna att anmälan ska leda till? Tidigare har framgått att det kan röra sig om mer principiella saker såsom erkännande av en diagnos, belysa kränkningar av en hel grupp människor eller uppmärksamma lagar och regler som missgynnar vissa personer med funktionsnedsättning.

Anmälningen kan vara en chans att få en ursäkt och därmed upprättelse. Anmälarna vill få en ursäkt för den kränkning de anser sig ha blivit utsatta för. Det allra tydligaste exempel är den som drar tillbaka anmälan efter en ursäkt: ”Ni kan slänga min anmälan ang XX, då de har bett om ursäkt”.¹⁹¹

187. Lpnr 86.

188. Lpnr 9.

189. Lpnr 97.

190. Lpnr 69.

191. Lpnr 27.

Andra uttrycker det på följande sätt: "I hennes mejlsvar får jag inte någon slags ursäkt eller att hon är ledsen. Inte ens på mötet fick jag någon ursäkt eller att hon sa att hon var ledsen att hon glömt mig".¹⁹² För en person handlar det om orättvisa: "Med detta vill jag kräva rättvisa. Den diskriminering och dubbelmoral som jag utsatts för av min arbetsgivare är en unik erfarenhet för mig som jag ej upplevt tidigare".¹⁹³

Några anmälningar syftar på långa processer av diskriminerande behandling, exempelvis inom arbetsmarknaden, andra handlar om enstaka tillfällen. Det kan handla om en kvinna som larmar ambulans till sin make och när ambulanspersonalen får syn på henne faller kommentaren "och här kommer du – låghalt är du också".¹⁹⁴ En man anmäler en vårdcentral för att han anser att de skrattar åt honom.¹⁹⁵ En man som har problem med balansen och vinglar till ibland anklagas för att vara berusad. Han skriver till DO: "Känner mig djävligt kränkt och det gror och gror, så nu har jag kommit till skott. Vad det slutar med vet jag inte, men för mig är det viktigt att få ett svar".¹⁹⁶

Diskrimineringslagen ger också utrymme för diskrimineringsersättning vilket några skriver att de vill ha. Ekonomisk kompensation utesluter dock inte behovet av en ursäkt. En man anmäler kommunen för att han fått ADHD-diagnos sent i livet. Han tycker att hans liv varit kantat av så många problem att någon borde skickat honom på utredning i yngre ålder. "Jag kräver upprättelse i form av en offentlig ursäkt från kommun, landsting samt alla vårdinstanser jag träffat fram till idag. Jag kräver också en rimlig ekonomisk ersättning ...".¹⁹⁷ En person anmäler socialtjänsten för att de behandlat hans syster med utvecklingsstörning kränkande och han vill att kommunen ger: "... skriftlig ursäkt till oss men också ekonomiskt kompenserar oss ...".¹⁹⁸

Anmälningarna till DO syftar till personlig upprättelse men kan också användas som en strategi för att påverka samhället. Det kan handla om ursäkter, diskrimineringsersättning eller lagförändringar. Det berör delvis

192. Lpnr 137.

193. Lpnr 80.

194. Lpnr 124.

195. Lpnr 99.

196. Lpnr 43.

197. Lpnr 49.

198. Lpnr 97.

anmälningarna avseende (o)tillgänglighet som både kan komma från personer som beskriver en enskild händelse där de känt sig kränkta och delvis standardiserade anmälningar som upprepas gång på gång i syfte att tydliggöra begränsningar i lagen. En annan kamp avser ett officiellt accepterande av en diagnos eller funktionsnedsättning i syfte att få respekt men också tillgång till stöd och service. Vanligast är dock enskilda händelser som anmäls för att personer känt sig kränkta och vill ha en ursäkt. En ursäkt tycks viktig därför att det visar att någon har gjort fel.

De olika anledningarna till att DO-anmäla kan kopplas till de olika sätt att definiera funktionshinder som tidigare diskuterats. Med olika syn på funktionshinder går lösningarna isär för dem som kämpar för tillgänglighet och dem som kämpar för att få en diagnos. Den som anmäler otillgänglighet kämpar för en förändring av samhälle, samhällsplanering och tillgänglighetspolitik medan den som kämpar för att få en diagnos erkänd ser lösningen i att individer, själva eller i grupp, får tillgång till en diagnos som i sin tur berättigar till stöd. Medan den förre fokuserar på samhällsliga brister belyser den senare betydelsen av en medicinsk diagnos.

Vissa anmälningar visar dessutom att den upplevda diskrimineringen och dess följder inte bara drabbar personen med funktionsnedsättning utan ibland hela familjen. De problem som omnämns kan få familjers vardagsliv att helt haverera. Det gäller exempelvis barn med särskilda behov där föräldrar känner sig tvungna att vara med barnen i skolan och därför inte kan arbeta. Även vuxna som anser sig diskriminerade kan påtala att flera i familjen påverkas eftersom uteblivet samhällsligt stöd kan leda till att familjemedlemmar tvingas ta ett större praktiskt ansvar i vardagen.

Flera av anmälningarna kan i överförd mening förstås som något som i fråga om etnisk tillhörighet brukar kallas vardagsrasism. Vardagsrasism brukar definieras som diskriminering eller exkludering på mikronivå där olika handlingar tillsammans utgör ett mönster.¹⁹⁹ Livserfarenhet av funktionsnedsättning där de exkluderande händelserna inträffar gång på gång kan ge insikter om diskriminering. De upprepade gångerna av särbehandling visar på strukturer av diskriminerande behandling i vardagslivet såsom den kvinna som använder rullstol och som tre gånger samma dag inte kommer in i olika affärer.²⁰⁰

199. Sahlin och Machdo (2008) s. 178.

200. Se till exempel lprnr 43 och 46.

Att ta steget och göra en anmälan är en politisk handling. Anmälan är fokuserad på en enskild individ och individuell upprättelse, men pekar också i flera fall på möjliga generella hinder som fysisk otillgänglighet, utestängande förordningar eller vikten av en medicinsk diagnos för att få tillgång till viss hjälp. Inom forskning talas om förskjutningar från hur påverkan tidigare skedde genom kollektiva sociala rörelser till att idag ske genom juridikens individuella prövning vilket avspeglas i materialet i denna studie.²⁰¹ Att använda den juridiska möjligheten för att påverka samhället förutsätter att funktionshinderorganisationen ser sina medlemmar som medborgare av rättigheter och en miljörelativ eller social definition av funktionshinder hävdar forskaren Lisa Vanhala.²⁰²

Anmälningarna till DO visar att funktionshinderrörelsens uppmaning till sina medlemmar att göra individuella anmälningar om otillgänglighet kombinerar den sociala rörelsens agerande med individens. Här strävas efter massanmälan för att politiskt förändra inom de ramar som dagens funktionshinderpolitik erbjuder. Av anmälningarna framgår dock också att anmälarna inte enbart använder sig av miljörelativa eller sociala definitioner av funktionshinder utan också kan tillgripa en mer medicinsk modell.

201. Hugemark och Roman (2012) s. 72.

202. Vanhala (2006) s. 560.

Slutreflektion

Den här studien analyserar anmälningar år 2012 till DO som har samband med funktionshinder. Syftet är att identifiera mönster i upplevda hinder för personer med funktionsnedsättning. Vilka händelser ligger till grund för upplevd diskriminering? I vilka situationer säger anmälarna att diskriminering sker? Vad upplever anmälarna som hinder? Dessutom har det varit av intresse att se hur anmälarna relaterar till begreppen funktionsnedsättning/funktionshinder. Olika sätt att definiera funktionshinder medför skilda förväntningar på DO:s möjligheter att motverka diskriminering.

Anmälningarna till DO som har samband med funktionshinder säger inget om hur vanligt det är med diskriminering eller hur många som drabbas.²⁰³ Vissa funktionsnedsättningar medför dessutom svårigheter att anmäla. Det kan avse förmågan att tillgodogöra sig sina rättigheter, kunna formulera en ansökan eller orka ta sig för att anmäla. Sådana orsaker kan ligga bakom att vissa typer av funktionsnedsättning är sparsamt representerade i anmälningarna såsom exempelvis intellektuella och psykiska funktionsnedsättningar.

DO-anmälningarna präglas av två tendenser. Den första är den stora variation av hur olika individer skriver in sig i sammanhanget diskriminering i samband med funktionshinder. Sambandet kan beskrivas genom en medicinsk diagnos, genom beskrivningar av brister i omgivningen eller knappt nämnas alls. Dessutom kan sambandet beskrivas som att en person tillskrivs funktionsnedsättning. I detta material finns dock bara exempel på hur någon som anser sig ha en funktionsnedsättning tillskrivs ytterligare funktionsnedsättningar. Den andra är den starka individuella berättelsen om kränkning vilket ligger i lagens utformning. Diskrimineringslagens tydliga fokus på individen och den juridiska möjligheten att anmäla skiljer lagen från tidigare välfärdspolitiska lagar inom funktionshinderområdet där kollektiva insatser med breda och generella åtgärder skulle gynna "utsatta grupper".²⁰⁴ Trots kollektiva satsningar kvarstod och ökade klyftorna mellan individer med funktionsnedsättning och individer utan. I likhet med flera andra "utsatta grupper" reagerade funktionshinderrörelsen och menade att generella åtgärder inte var tillräckliga. Inspirationen till förändring hämtades från arbetet med mänskliga rättigheter och diskrimineringslagar blev ett nytt sätt att arbeta.

203. DO (2010).

204. Hugemark och Roman (2013).

Parallellt skedde också en politisk inriktning av funktionshinderarbetet mot att undanröja hinder i omgivningen. En sådan inriktning syns exempelvis i rådande funktionshinderpolitik som sammanfattas i den strategi för genomförande av funktionshinderpolitiken år 2011–2016 som regeringen har formulerat.²⁰⁵ I den berörs politikområdena arbetsmarknad, utbildning, socialpolitik, folkhälsa, fysisk tillgänglighet, transporter, It, kultur, medier, idrott, rättsväsende och konsumentpolitik. Här finns konkreta uppdrag och åtgärder som olika myndigheter åläggs för att personer med funktionsnedsättning ska uppnå full delaktighet i samhället och jämlikhet i levnadsvillkor. Dessa uppdrag handlar om att samhälle och attityder måste förändras för att uppnå målen.

Funktionshinderpolitiken präglas idag således av två inriktningar där å ena sidan individen ges stöd och å andra sidan sker ett arbete för att motverka samhällsliga barriärer.²⁰⁶ Motstridigheten ligger i synen på hur problemen definieras. Individuellt stöd kan tolkas som att funktionsnedsättningen måste kompenseras för att personen i fråga ska nå delaktighet i samhället. Problemet förläggs till individen. Många av de äldre välfärdslösningarna handlar om individuella stöd. Samhällsliga barriärer hävdar däremot en felkonstruktion av samhället som utformats utifrån en norm för individer utan funktionsnedsättningar. Lagar som representerar båda synsätten lever idag sida vid sida.

Diskrimineringslagens tillkomst i de mänskliga rättigheterna bygger på att skapa sociala förändringar via juridiken. Det är ett annorlunda sätt att arbeta i Sverige där sådana tidigare genomdrivits av partier eller sociala organisationer i samförstånd.²⁰⁷ I anmälningarna syns dock att några av funktionshinderförbunden använder möjligheten att anmäla till DO som en strategi för förändringsarbete. Individuella medlemmar uppmanas till att göra anmälningar och förbunden tillhandahåller kontaktuppgifter och mallar för anmälan. Detta märks i synnerhet avseende tillgänglighetsfrågor. Den individuella anmälan inkluderas i funktionshinderrörelsens påverkansarbete.

205. Socialdepartementet (2011).

206. Lindberg och Grönvik (2011) s. 99.

207. Lindberg och Grönvik (2011) s. 183 samt Hugemark och Roman (2013).

Upplevda hinder relaterade till funktionshinder

Går det då att på ett mer övergripande sätt sammanfatta vari hindren för personer med funktionsnedsättningar ligger utifrån anmälningarna till DO? I studien har anmälningarna delats upp i tre kategorier beroende på hur anmälaren beskriver sin upplevda diskriminering. Det kan finnas överlappningar mellan kategorierna och de utgör ett sätt (av flera möjliga) att försöka strukturera ett stort och heterogent material.

Den första kategorin upplever att de tillskrivs kollektiva negativa föreställningar om funktionshinder. Diskrimineringen antas bottna i omgivningens okunskap och fördomar. Här finns exempelvis avbrutna provanställningar, personer som nekas handla alkohol och kvinnor med lindrig utvecklingsstörning vars barn omhändertas.

Den andra kategorin handlar om individer som använder sig av hjälpmedel men nekas använda dessa. Utan sina hjälpmedel uppstår funktionshinder. Det avser exempelvis ledarhundar som nekas komma in i offentliga miljöer, personer som inte får tillgång till hörselslingor eller fickminnen. Här finns också de många anmälningarna om fysisk otillgänglighet.

Den tredje kategorin upplever att de har en funktionsnedsättning som berättigar till vissa rättigheter men att de nekas tillgång till dessa. Diagnosen blir viktig för att visa att de tillhör rätt kategori. Här finns exempel på individer som anmäler att de fått avslag på LSS-insatser eller att myndigheter inte accepterar deras diagnos.

Normer om funktionsfullkomlighet

På ett övergripande plan kan hindren sammanfattas med att samhället präglas av normativa föreställningar om så kallad funktionsfullkomlighet. Funktionsfullkomlighet förhåller sig till funktionsnedsättning som heterosexuallitet förhåller sig till homosexualitet, nämligen att det är ett så allmänt för givet tagande att det är en icke-identitet. Strävan efter funktionsfullkomlighet betraktas som så självklar att den inte behöver motiveras, trots att alla med ökad ålder kommer allt längre bort från det.²⁰⁸ Diskriminering handlar delvis om att upptäcka de normativa föreställningar om funktionsfullkomlighet som utestänger och missgynnar personer med funktionsnedsättning.

208. Grönvik och Söder (2008) kapitel 1.

Arbetsmarknaden är ett tydligt område präglad av funktionsfullkomlighet. Man förväntas kunna arbeta heltid med alla slags arbetsuppgifter och med tolerans för flexibilitet i schemaläggning och nya situationer. Här drabbas inte bara personer med fysiska funktionsnedsättningar utan också de som har neuropsykiatriska eller psykiska diagnoser. Arbetsgivarnas strävan efter att hitta funktionsfullkomliga medarbetare tycks enligt anmälningarna resultera i ett motstånd att anställa någon med funktionsnedsättning oavsett om den påverkar utförandet av arbetsuppgifterna eller inte. Ett sådant motstånd medför att det är svårt att överhuvudtaget komma in på arbetsmarknaden för personer med funktionsnedsättning. Detta synliggörs i anmälningar som berör bortsällning redan vid rekryteringsprocess och avbrutna provanställningar.

De som anmäler diskriminering avseende tillsvidareanställningar på arbetsmarknaden har ofta fått sina funktionsnedsättningar efter det att de anställdes. De kan således ha tidigare erfarenhet av en fungerande arbetsplats. De anmäler att de upplever diskriminering då de är i behov av anpassade scheman, kortare arbetstider eller att slippa vissa arbetsuppgifter. Hindren kan handla om relationer både med arbetsgivare och med arbetskamrater.

Skolan är ett område där tolerans för olikhet skulle kunna förväntas eftersom skolplikt gäller för alla barn. Även här finns dock ett flertal anmälningar. Här avhandlas uteblivna anpassningar gällande undervisningsnivå och frånvaro av stöd avseende barns kamratrelationer utifrån resursbrist och bemötandeproblem. Flera anmälningar handlar just om resursbrist vilket exempelvis är ett argument för att barn inte antas på vissa skolor. Dessutom anmäls situationer utanför den traditionella klassrumsundervisningen där barn med funktionsnedsättning inte inkluderas. Att de nekas att delta i sociala aktiviteter som andra elever erbjuds kan tolkas som att olika barndomsideal råder där kraven ställs lägre i fråga om barn med funktionsnedsättningar. Skolan tycks utgå från olika principer där skiljelinjen dras vid funktionsnedsättningen.

Den fysiska miljön anmäls gång på gång till DO. Det gäller trappor och nivåskillnader som utgår från att man är rörlig. Utgångspunkten kan också vara viss längd för vuxna. Kortväxta eller personer som använder rullstol kan ha problem att nå varor eller scanna själva i serviceautomater. Anmälningarna mot den offentliga miljön kan också tolkas som att personer med funktionsnedsättning inte hör hemma där. Att fysiskt inte kunna komma in på pubar, nekas servering eller att det inte finns rullstolsutrymme i första klass kan tolkas som att personer med funktionsnedsättning ska nöja sig med mindre än andra gör. Olika normer för livskvalitet råder utifrån en sådan analys.

Ibland byggs funktionsfullkomlighet även in i regler och lagar. Vissa lagar har visserligen anpassats för olika slags livssituationer som exempelvis förlängd studietakt, men samtidigt påstår en anmälare att de ekonomiska möjligheterna till försörjning bygger på normal studietakt. Detta försvårar finansieringen för dem som vill studera i en långsammare takt. Frånvaron av anpassningar anses också gälla vissa av Försäkringskassans och Arbetsförmedlingens insatser.

Perspektiv i konflikt med varandra

Diskriminering anmäls ibland där situationen kan tolkas som att två perspektiv står mot varandra. Det kan handla om ledarhunden som viktig för den blinde, men hundar orsakar allergibesvär för någon annan. Några anmäler att dator inte får användas medan andra anmäler att bara dator kan användas. Här står behoven hos olika grupper av individer med funktionsnedsättning mot varandra så länge anpassningar inte görs för båda grupperna.

Anpassningar kan ibland ställas mot andra samhällliga krav. Brandskydds-föreskrifter kan konkurrera med möjligheten att parkera sin rollator. Socialtjänsten kan hävda ett barnperspektiv då de omhändertar ett barn medan modern hävdar god föräldraförmåga.

Att undanröja hinder för att främja full delaktighet för personer med funktionsnedsättning innebär också att tillämpa två olika perspektiv nämligen rätten att i vissa situationer särbehandlas men i andra sammanhang inte särbehandlas. I anmälningarna syns det exempelvis inom högskolan där några studenter menar att de inte får rätt till anpassningar på tentamina (de vill inte behandlas som andra) medan andra hävdar att de drabbas av ifrågasättande om de kan genomföra en praktikperiod (de vill behandlas som andra). Diskriminering kan omfatta båda perspektiven.

Hjälpmedel

Att använda hjälpmedel medför för flera personer med funktionsnedsättning att funktionshinder inte uppstår. Flera anmälningar till DO avser dock att personer nekas tillgång till hjälpmedel. Det kan handla om att förvägras rätten att använda bandspelare vid läkarbesök, att inte få tillgång till hörselslinga i domstolar, att inte ha rätt till en egen mikrovoågsugn på grund av allergi eller att inte få ersätta muntliga telefonsamtal med e-postmeddelanden.

En annan kategori som märks bland anmälarna är de som medicinerar mot exempelvis ADHD eller reumatism och som anser att eftersom de

äter medicin så uppstår inga funktionshinder. Därför upplever de sig diskriminerade då de upprepade gånger tvingas skicka in läkarintyg exempelvis i samband med körkortsansökan eller då de inte får vissa befattningar som till exempel tågvärdinna. Medicinering väcker frågor om varaktighet och omfattning av funktionsnedsättningar och i vilka situationer särskilda krav kan ställas av samhället såsom läkarintyg och liknande.

Hur funktionshinder beskrivs i DO-anmälningarna

Olika modeller som förklarar och diskuterar funktionshinder har presenterats i studien. Den medicinska funktionshinderdefinitionen bygger på en medicinskt fastställd diagnos. Utgångspunkten är en funktionsfullkomlig kropp och funktionsnedsättningar tenderar att betraktas som avvikelser från "den normala kroppen". Förklaringar till svårigheter för personen med funktionsnedsättningar ges utifrån den felande kroppen. Kritik mot den medicinska funktionshindermodellen uppstod i synnerhet från funktionshinderrörelsen i Storbritannien. Denna kritik formulerades i den sociala modellen där orsaker till svårigheter för personer med funktionsnedsättningar helt och hållet förklaras med ett otillgängligt samhälle. I Sverige vann det miljörelativa funktionshinder begreppet gehör. Här betonas mötet mellan en individ med funktionsnedsättning och omgivande samhälle. En miljö som anpassas till funktionsnedsättningen medför att funktionshinder undanröjs. Den medicinska definitionen spelar dock fortfarande en viktig roll i Sverige för att administrativt urskilja dem som är berättigade till stöd inom välfärdsområdet.

Det finns stora variationer i synen på hur anmälarna definierar funktionshinder. DO-anmälningarna delades upp i tre kategorier beroende på hur anmälaren beskrev orsaken till den upplevda diskrimineringen. Den som vill få sin diagnos accepterad stöder sig på en medicinsk funktionshinderdefinition medan den som anser att funktionshinder uppstår först då personen i fråga inte får tillgång till sina hjälpmedel hävdar en miljörelativ definition.

Olika sätt att beskriva funktionshinder leder till olika förhållningssätt och strategier för att stävja diskriminering.²⁰⁹ För dem som anser sig diskriminerade på grund av okunskap och fördomar kan mer information och upplysning vara en möjlighet. För dem som inte tillåts använda sina hjälpmedel handlar upplysningsarbetet om betydelsen av hjälpmedel. Den

209. Jämför Grönvik (2009) som har visat hur olika definitioner av funktionshinder leder till olika resultat i fråga om levnadsnivåundersökningar.

kategori som vill ha stöd med hänvisning till sin funktionsnedsättning önskar insatser inom myndighetsområdet och/eller diagnostisering.

Variationen hur man framställer sin koppling till funktionshinder behöver inte bara botten i olika synsätt utan kan också ha sin förklaring i hur lagen är utformad. Anmälaren måste redogöra för på vilket sätt diskrimineringsgrunden funktionshinder är relevant. Förutsättningen för att kunna göra en anmälan enligt diskrimineringslagen är att diskrimineringen har samband med funktionshinder. Detta medför att för att sträva efter ett samhälle där funktionsnedsättning inte ges betydelse måste ändå ett samband till funktionsnedsättning göras för att diskriminering ska kunna påtalas.²¹⁰ Forskaren Jan Grue som analyserat den norska diskrimineringslagen sammanfattar:

”The fight against discrimination becomes to some extent a reification of the basis for that discrimination. If there’s nothing wrong with you, how can you identify society’s particular shortcomings?”²¹¹

Trots att funktionshinderpolitik i så stor utsträckning präglas av ett miljörelativt perspektiv så tillgriper flera DO-anmälare ett medicinskt sätt att definiera funktionshinder. Det blir enligt Grue sociopolitiskt relevant att använda en tillskapad identitet i syfte att kunna anmäla diskriminering. Såsom Grue uttrycker det så förläggs orsaken till diskriminering i en medicinsk diskurs medan lösningen formuleras i en sociojuridisk diskurs.²¹²

För att kunna påtala diskriminering i samband med funktionshinder används i några anmälningar diagnoser som vanligtvis förknippas med sjukdom inte med funktionsnedsättning. Det kan tolkas som att personer tillgriper funktionsnedsättning för att kunna göra en anmälan till DO medan de i andra sammanhang kanske hellre väljer att beskriva sig som sjuk.²¹³ Ett sådant sätt att tänka kan anas i vissa av DO-anmälningarna rörande exempelvis HIV eller diabetes. Enligt Grue kan det vara enklare att identifiera sig med att vara sjuk, vilket kan vara temporärt, än att ha en funktionsnedsättning som är ett varaktigt tillstånd.²¹⁴

210. Grue (2010).

211. Grue (2010) s. 176.

212. Grue (2010) s. 176.

213. Grue (2013).

214. Grue (2010) s. 175.

Intersektionalitet

I de anmälningar som analyserats här antas diskrimineringen ha samband med funktionshinder, men några refererar också till andra diskrimineringsgrunder – anmälaren har kryssat i flera olika. Framför allt är det etnisk tillhörighet, men också sexuell läggning, som också anses ha samband med den upplevda diskrimineringen.²¹⁵ I några anmälningar skrivs flera diskrimineringsgrunder fram tydligt: ”Vaktens kränkande attityd anser jag är diskriminering antingen mot vår etniska tillhörighet, eller mot mitt handikapp”.²¹⁶ En man som skriver att han har Aspergers syndrom, är homosexuell och ibland har depressioner menar att diskrimineringen skett: ”Eftersom min sexuella läggning o sjukdomsbild avslöjades av förra chefen”.²¹⁷ En man som ansökt om LSS upplever att hans fru diskrimineras: ”... vi yrkar att (NN) skiljs från sin tjänst eller i vart fall inte bör hantera personer där kvinnliga partner i parrelation som har invandrarbakgrund”.²¹⁸ En annan man skriver: ”Jag vill veta, varför har jag utsatts för diskriminering är det på grund av att jag är invandrare, handikapp eller jude?”²¹⁹

Anmälarna ger alltså själva uttryck för att flera samverkande maktordningar får betydelse för deras upplevda diskriminering. Det innebär att det är omöjligt är särskilja vilken faktor som väger tyngst i den beskrivna kränkande behandlingen. De olika faktorerna vävs samman och bidrar tillsammans till den upplevda diskrimineringen. Denna samverkan mellan olika maktordningar exemplifierar det som i forskningssammanhang brukar betecknas intersektionalitet.

Den subjektiva identiteten, det vill säga det sätt man själv vill presentera sig på, behöver inte avspeglas i att anmälarna kryssar i funktionshinder i DO-anmälan. Funktionsnedsättning kan naturligtvis också ingå i en subjektiv identitet. Under senare år har exempelvis ”crip-teorin” varit ett sätt att stärka identiteten och istället kritiskt granska funktionsfullkomlighet.

I vissa anmälningar kan man vid genomläsning ana att det finns fler diskrimineringsgrunder än dem som anmälaren anger. Ett exempel skulle kunna vara de anmälningar som avser socialtjänstens omhändertagande av barn till mödrar med funktionsnedsättningar. Här skulle även olika

215. Lpnr 5, 16, 106 och 107.

216. Lpnr 107.

217. Lpnr 19.

218. Lpnr 115.

219. Lpnr 88.

föreställningar om kön, i synnerhet kvinnlighet/moderskap, kunna spela en roll. Inom funktionshinderforskningen har konstaterats att fokus på funktionsnedsättningar ofta medför att andra faktorer såsom kön inte uppmärksammas.²²⁰ Symbolen av den könlösa individen som använder rullstol på handikapptoaletterna kan stå som sinnebild för hela funktionshinderdiskussionen.

Anmälningarna som vittnesbörd

Anmälningarna till DO visar på behov av förändringar för att alla, oavsett funktionsnedsättning eller inte, ska omfattas av lika rättigheter och möjligheter. Det är inte ett representativt material och det är okänt huruvida diskriminering i juridisk bemärkelse har ägt rum men upplevelsen av att ha blivit diskriminerad och kränkt måste respekteras. Anmälningarna utgörs av unika berättelser som utspelar sig i ett samhälle präglad av till viss del gemensamma normer och målsättningar. Denna studie har således syftat till att se mönster i de hinder som anmälarna upplever för att på så sätt bidra till mer kunskap om diskriminerande strukturer och därmed kunna skapa förutsättningar för ett icke-diskrimineringsarbete.

220. Barron (2004).

Litteraturförteckning

Barron, Karin (2004) *Genus och funktionshinder*. Lund: Studentlitteratur.

Calleman, Catharina (2008) "En motsättning mellan två principer om likabehandling. Om rätten att väja personlig assistans", *Socialvetenskaplig tidskrift*, nr 3-4, s. 295-314.

DO (2010) *Upplevelser av diskriminering – En sammanfattande rapport samt analys baserat på en kvalitativ undersökning om upplevd diskriminering*. Stockholm: DO.

DO (2013) *Diskrimineringsombudsmannens årsredovisning 2012*. Stockholm: DO.

DO (2014) *Delar av mönster – En analys av upplevelser av diskriminering och diskriminerande processer. Rapport 2014:1*. Stockholm: DO.

Grue, Jan (2010) "Is there something wrong with society, or is it just me? Social and medical knowledge in a Norwegian anti-discrimination law", *Scandinavian Journal of Disability Research*, vol. 12, nr 3, s. 165-178.

Grue, Jan (2011) "False dichotomies of disability politics. Theory and practice in the discourse of Norwegian NGO professionals", *Journal of language and politics*, vol 10, nr 1, s. 109-127.

Grue, Jan (2013) "Technically disabled, ill for all practical purposes? Myalgic encephalopathy/chronic fatigue syndrome discourse in Norway", *Disability & Society*. Doi: 10.1080/09687599.2013.796876

Grönvik, Lars (2005) "Funktionshinder – ett mångtydigt begrepp", sid. 37-62 i *Forskning om funktionshinder. Problem – utmaningar – möjligheter*. Redaktör Märten Söder. Lund: Studentlitteratur.

Grönvik, Lars (2009) "Defining disability: effects of disability concepts on research outcomes", *International Journal of Social Research Methodology*, vol. 12, nr 1, s. 1-18.

Grönvik, Lars och Söder, Märten (2008) *Bara funktionshindrad? Funktionshinder och intersektionalitet*. Malmö: Gleerups.

Hugemark, Agneta och Roman, Christine (2011) *Nya problem, nya lösningar. Om tillkomsten av fyra ombudsmän mot diskriminering*. Arbetsrapport 15, Örebro Universitet, Akademin för Humaniora, Utbildning och Samhällsvetenskap.

Hugemark, Agneta och Roman, Christine (2012) **Kamper i handikapprörelsen. Resurser, erkännande, representation.** Umeå: Boréa.

Hugemark, Agneta och Roman, Christine (2012b) **Ombudsmän mot diskriminering. Gränsdragning, reglering och homogenisering av myndigheter mot social rättvisa.** Arbetsrapport, Örebro Universitet, Akademin för Humaniora, Utbildning och Samhällsvetenskap.

Hugemark, Agneta och Roman, Christine (2013) "Putting gender and ethnic discrimination on the political agenda: The creation of the equal opportunities ombudsman and the ombudsman against ethnic discrimination in Sweden", *NORA Nordic journal of feminist and gender research*, doi: 10.1080/08038740.2013.808262

Hvinden, Bjorn (2004) "Nordic disability politics in a changing Europe: is there still a distinct Nordic model?", *Social Policy & Administration*, vol. 38 nr 2, s. 170–189.

Lindqvist, Rafael (2009) **Funktionshindrade i välfärdssamhället.** Malmö: Gleerups.

Llewellyn, Gwynnyth, Traustadóttir, Rannveig, McConnell, David och Hanna Björg Sigurjónsdóttir, H. (red.) (2010) **Parents with intellectual disabilities. Past, present and futures.** Malden, MA: Wiley-Blackwell.

Michailakis, Dimitris (2000) "Ability, inability, disability, and anti-discrimination law", *Scandinavian journal of disability research*, vol. 2, nr 2, s. 32–62.

Michailakis, Dimitris (2008) "Intersektionalitet och systemteori" i Lars Grönvik och Mårten Söder, **Bara funktionshindrad? Funktionshinder och intersektionalitet.** Malmö: Gleerup.

Sahlin, Ingrid och Machdo, Nora (2008) "Diskriminering och exkludering. En introduktion." *Socialvetenskaplig tidskrift*, nr 3–4, s. 174–184.

SCB 2009:3. **Funktionsnedsattas situation på arbetsmarknaden (2008). Information om utbildning och arbetsmarknad.**

SFS 1993:387 Lag om stöd och service till vissa funktionshindrade

SFS 1993:389 Lag om assistansersättning

SFS 1999:132 Lag om förbud mot diskriminering i arbetslivet på grund av funktionshinder

SFS 2008:567 Diskrimineringslag

Shakespeare, Tom (2006) **Disability rights and wrongs**. London: Routledge.

Socialdepartementet (2011) **En strategi för genomförande av funktionshinderpolitiken 2011–2016**.

Stalker, Kirsten och Lerpiniere, Jennifer (2009) "It's against our law, never mind anyone else's: the disability discrimination act 1995 and adult with learning disabilities", **Disability & Society**, vol. 24, nr 7, s. 829–843.

Strandmark, Margaretha och Hallberg Lillemor R-M. (2007) "Being rejected and expelled from the workplace: experiences of bullying in the public service sector", **Qualitative research in psychology**, nr 4, s. 1–14.

Svensson, Matilda (2012) **När något blir annorlunda. Skötsamhet och funktionsförmåga i berättelser om poliosjukdom**. Lund: Universitetet.

Vanhala, Lisa (2006) "Fighting discrimination through litigation in the UK: the social model of disability and the EU anti-discrimination directive", **Disability & Society**, vol. 21, nr 5, s. 551–565.

Internetreferenser

www.do.se

www.hjarnkoll.se

www.independentliving.se

www.socialstyrelsen.se

www.stockholmsdf.se

Diskrimineringsombudsmannen (DO)
arbetar för att främja lika rättigheter och
möjligheter och motverka diskriminering
oavsett kön, könsidentitet eller könsuttryck,
etnisk tillhörighet, religion eller annan
trosuppfattning, funktionsnedsättning,
sexuell läggning och ålder.

DO

www.do.se

Box 4057

169 04 Solna

Telefon 08-120 20 700

ISBN 978-91-980853-4-1

[facebook.com/Diskrimineringsombudsmannen](https://www.facebook.com/Diskrimineringsombudsmannen)